

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI
Fakulta přírodovědně-humanitní
a pedagogická

Idea přirozenosti ve filosofii a pedagogice Jeana-Jacquesa Rousseaua

Bakalářská práce

Studijní program: B6101 – Filozofie
Studijní obor: 6101R026 – Filozofie humanitních věd
Autor práce: **Aneta Hrabětová**
Vedoucí práce: RNDr. PhDr. MTh. Dalibor Hejna, Ph.D.

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE
(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Aneta Hrabětová**
Osobní číslo: **P12000359**
Studijní program: **B6101 Filozofie**
Studijní obor: **Filozofie humanitních věd**
Název tématu: **Idea přirozenosti ve filosofii a pedagogice Jeana-Jacquese Rousseaua**
Zadávající katedra: **Katedra filosofie**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Bakalářská práce charakterizuje pojetí přirozenosti u J. J. Rousseaua a jeho pohled na výchovu a náboženství. Práce analyzuje původní stav lidské přirozenosti a její transformaci do stavu nerovnosti dané vlastnictvím a egoismem. Na toto upadlé pojetí přirozenosti navazují pedagogické a reformátorské pokusy J. J. Rousseaua o návrat k původnímu stavu. Metodou zpracování tématu bude studium a analýza primární a sekundární literatury. Studentka se bude v průběhu příprav a vypracovávání řídit metodickými a organizačními pokyny vedoucího práce.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

MÁCHA, Karel. Jean-Jacques ROUSSEAU. Brno: Petrov, 1992. ISBN 80-85247-33-x.

MELZER, Arthur M. The Natural Goodness of Man: On the Rousseau's Thought.

Chicago: University of Chicago Press, 1990. ISBN 978-0226519791.

ROLLAND, Romain. Nesmrtelné stránky J. J. Rousseaua. Praha: Fr. Borový, 1947.

ROUSSEAU, Jean-Jacques. Emil čili o výchování I. Praha: Nákladem dědictví Komenského, 1910.

ROUSSEAU, Jean-Jacques. Emil čili o výchování II. Praha: Nákladem dědictví Komenského, 1911.

ROUSSEAU, Jean-Jacques. Esej o původu jazyků, kde se hovoří o melodii a o hudebním napodobování. Praha: Prostor, 2011. ISBN 978-80-7260-261-2.

ROUSSEAU, Jean-Jacques. O původu nerovnosti mezi lidmi. Praha: Svoboda, 1949.

ROUSSEAU, Jean-Jacques. O společenské smlouvě neboli o zásadách státního práva. Dobrá Voda: Aleš Čeněk, 2002. ISBN 80-86473-10-4.

Vedoucí bakalářské práce:

RNDr. PhDr. MTh. Dalibor Hejna, Ph.D.
Katedra filosofie

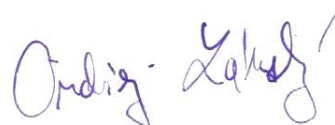
Datum zadání bakalářské práce: **10. dubna 2014**

Termín odevzdání bakalářské práce: **30. dubna 2015**

doc. RNDr. Miroslav Brzezina, CSc.
děkan

L.S.

PhDr. Ondřej Lánský, Ph.D.
vedoucí katedry

V Liberci dne 30. dubna 2014

Prohlášení

Byla jsem seznámena s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé bakalářské práce a konzultantem.

Současně čestně prohlašuji, že tištěná verze práce se shoduje s elektronickou verzí, vloženou do IS STAG.

Datum:

Podpis:

Poděkování

Děkuji RNDr. PhDr. MTh. Daliborovi Hejnovi, Ph.D., za odborné vedení, trpělivost, vstřícnost a velmi cenné rady.

Anotace

Předmětem této bakalářské práce je idea přirozenosti ve filosofii a pedagogice u Jeana-Jacquesa Rousseaua. Práce analyzuje Rousseauovo pojetí lidské přirozenosti a přirozeného stavu, jež, ač původně dobré, s vývojem společnosti přešly do stavu úpadku a nerovnosti mezi lidmi. Následně tato práce mapuje Rousseauovy pokusy o nápravu a vystoupení z tohoto upadlého stavu tehdejší moderní společnosti, které se odrazili v jeho politicko-filosofické, výchovné i náboženské teorii.

Klíčová slova

Jean-Jacques Rousseau, lidská přirozenost, nerovnost, přirozený stav, společenská smlouva, výchova

Annotation

Topic of this bachelor thesis is the idea of naturalness in Jean-Jacques Rousseau's philosophy and pedagogy. The thesis analyses Rousseau's conception of human nature and natural state which although originally good, were transformed into a state of decay and inequality between humans, caused by evolution of society. Afterwards the thesis covers Rousseau's correctional efforts aimed to escape from this state of the then modern society, which were reflected in his political, educational and religious theory.

Key Words

Jean-Jacques Rousseau, human nature, inequality, naturalness, state of nature, social contract, education

Obsah

Úvod	7
1. Jean-Jacques Rousseau a jeho doba	9
1.1 Uvedení do doby Jeana-Jacquesa Rousseaua.....	9
1.2 Jean-Jacques Rousseau.....	11
2. Pojetí přirozenosti	17
2.1 Lidská přirozenost a přirozený stav	17
2.2 Vznik nerovnosti	21
2.3 Snaha o návrat k přirozenému stavu	26
3. Myšlenky o náboženství	31
4. Pedagogický odkaz	37
4.1 Idea přirozenosti v Rousseauově pedagogice.....	37
4.2 Pedagogika v Rousseauově díle	40
4.2.1 Rozprava o škodlivosti věd, umění a civilizace	40
4.2.2 Emil čili O vychování	40
4.2.3 O společenské smlouvě, neboli, O zásadách státního práva	44
4.2.4 Úvahy o polské vládě a její reformě.....	44
4.3 Rousseauův vliv v pedagogice	44
Závěr	47
Seznam použitých zdrojů	49

Úvod

Jean-Jacques Rousseau, jeden z nejdůležitějších filosofů nejen 18. století, zanechal nejhlubší stopy především na poli filosofie, literatury a pedagogiky, avšak působil i v oblasti hudby, divadla, poezie, politiky nebo přírodovědy.

Jean-Jacques Rousseau ovlivnil společnost svého i následujícího století. Johnson nazývá Rousseaua archetypem prvního moderního světského intelektuála a označuje jej za nejvlivnějšího ze všech jeho současníků. Jeho předchůdci v čele s Voltairem bořili tradice a nastolovali vládu rozumu. Rousseau obhajoval právo odmítnout existující řád jako celek, měl důvěru ve vlastní schopnosti změnit stávající řád a víru, že změna lze dosáhnout politickým procesem. Významnou roli v lidském chování přisuzoval instinktu, intuici a pudu. Věřilo mu neskutečné množství současníků a jeho odkaz je i dnes stále živý.¹

Ve své bakalářské práci s názvem *Idea přirozenosti ve filosofii a pedagogice Jeana-Jacquesa Rousseaua* se věnuji jak samotnému pojetí přirozenosti v díle Jeana-Jacquesa Rousseaua, tak i jeho uplatnění v Rousseauově pohledu na náboženství a výchovu. Na osobnosti Jeana-Jacquesa Rousseaua mě zaujala jeho mnohostrannost, rozporuplnost a vytrvalost v uplatňování a šíření svých myšlenek.

Práce vychází v první kapitole ze stručné charakteristiky doby Jeana-Jacquesa Rousseaua charakterizované osvícenstvím jako hlavním filosofickým proudem. Kapitola zakončuje shrnutí Rousseauova života.

Druhá kapitola vychází z analýzy Rousseauových myšlenek o původním stavu lidské přirozenosti a zachycuje Rousseauovu teorii průběhu přeměny přirozeného stavu do stavu nerovnosti, zapříčiněného egoismem a osobním vlastnictvím. Věnuji se zde i reformátorským pokusům Rousseaua o návrat k původnímu přirozenému uspořádání.

Na toto filosoficko-politické téma navazuje třetí kapitola pojednávající o myšlenkách Rousseaua o náboženství a úloze církve a státu v této oblasti.

Závěrečná čtvrtá kapitola je věnována pedagogickému odkazu Jeana-Jacquesa Rousseaua.

V bakalářské práci jsem používala především metodu diachronní neboli vertikální a snažila se popsat téma z hlediska jeho vývoje v čase. Kromě popisování a

---

¹ JOHNSON, Paul. *Intelektuálové*. Praha: Návrat domů, 1995. S. 10.

shrnování faktů jsem použila i metodu komparativní, když jsem se pokusila porovnat získané informace a vyvodit z nich určité závěry.

Hlavními zdroji pro mou práci byla kromě děl samotného autora i další filosofická, historická a pedagogická díla. Jejich přehled uvádím v závěru bakalářské práce v seznamu použitých zdrojů.

1. Jean-Jacques Rousseau a jeho doba

1.1 Uvedení do doby Jeana-Jacquesa Rousseaua

V průběhu 17. a 18. století procházely evropské země proměnou z pozdně feudálních velmocí k novodobým liberálním státním útvarům. Na úspěšnou holandskou revoluci v 16. století navázala v 17. století Anglie. Francie byla ještě na počátku 18. století feudálním státem s absolutistickou monarchií. Doba přála především rozkvětu klasické francouzské literatury (Corneille, Racin, Molière, La Fontaine) a s tím souvisejícím rozvojem francouzštiny, která se stala jazykem dvorů a vzdělaných vrstev v Evropě a předznamenala vedoucí úlohu Francie ve společenském a duchovním vývoji Evropy v 18. století. Po smrti Ludvíka XIV. (1715), v době tzv. regentství, kdy za nezletilého Ludvíka XV. zemi spravoval ve funkci regenta Filip Orleánský, začalo v souvislosti se zájmem o vše anglické proudit do Francie osvícenství, oč se zasloužili především Montesquieu a Voltaire.² Po osmi letech regentství vstoupil na trůn Ludvík XV. (1723).

Osvícenství se rychle šířilo celou Evropou a proniklo i na americký kontinent. 18. století je nazýváno věkem rozumu, vládou ducha či stoletím konverzace, která se rozmáhala v aristokratických salonech při setkáních vlivných osobností politického života, filosofů, vědců a umělců. Je to období obecného zájmu o vědu a techniku, s důrazem na jejich praktické využití.³

Francouzské osvícenství – boj světla s tmou předsudků⁴ – bylo radikálnější než anglické, především ve vztahu k církvi a náboženským dogmatům. Osvícenci se chtěli vyrovnat s minulostí, která pro ně představovala přežitek brzdící rozvoj společnosti a omezující člověka. Proti přežitkům minulosti stavěli osvícenci rozum a víru v jeho možnosti, racionalistický přístup k výkladu skutečnosti, jenž se opíral o výsledky soudobé vědy. S vírou v rozum je spojena i víra v pokrok, v člověka a jeho schopnosti. Osvícenci hlásali přirozené právo člověka na svobodný život, právo na svobodu myšlení a vědeckého bádání a myšlenku náboženské a světonázorové tolerance. Jejich všestrannost a kosmopolitismus, ideál snášenlivosti a osvíceného humanismu

---

² STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filosofie*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007, s. 274–275.

³ HALADA, Jan. *Osvícenství - věk rozumu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984, s. 7–15.

⁴ Tamtéž, s. 18.

jsou vyjádřeny například v *Prohlášení lidských a občanských práv* (1789). Domnívali se, že společenskou nerovnost lze odstranit prostřednictvím rozumu, vědy, důrazem na rozumnou a svobodnou výchovu.⁵

V Paříži od roku 1751 začíná postupně vycházet později celkem dvacetisvazková *Encyklopedie umění, věd a řemesel*, do které Rousseau sám přispíval články o hudbě a politické ekonomii a jejímž cílem bylo nejen shrnout a uspořádat veškeré vědění své doby, ale především zbraněmi ducha a rozumu osvobodit svět od zátěže minulosti, spatřované v náboženství a filosofii, a nastolit nový, svobodnější a šťastnější věk. Encyklopedisté, v jejichž čele stáli Voltaire, Denis Diderot a Jean d'Alembert, přeceňovali rozum a podceňovali jiné stránky člověka, jeho city, vášně a potřebu něčeho vyššího, než je rozum. Přes opakované zákazy se *Encyklopedie* šířila a byla přeložena do několika jazyků. Stala se nejpoužívanějším slovníkem evropských vzdělanců a měla značný vliv na obecný způsob myšlení.⁶

Problematická byla v době osvícenství otázka náboženství. Voltaire útočil na křesťanství a církve, současně ale zavrhoval odmítání náboženství a ateismus. Propagoval pravé, rozumové náboženství. Podobně i *Encyklopedie* nekritizovala každý druh náboženství a víry v boha, spíše vyjadřovala v tomto směru určitý skepticismus.⁷ Náboženství a víru ostře kritizují v této době francouzští materialisté: Julien Offroy de La Mettrie, Paul Heinrich Dietrich von Holbach a Adrien Claude Helvétius. Jsou přesvědčeni, že existuje pouze hmota a duchovní princip je klam, proti kterému bojuje věda.⁸

Ekonomická, politická a kulturní krize francouzské společnosti vyústila v roce 1789 ve Velkou francouzskou revoluci. Znakem nové kultury se stal demokratický ideál.

---

⁵ HALADA, Jan. *Osvícenství - věk rozumu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984, s. 20.

⁶ STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filosofie*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007, s. 281.

⁷ Tamtéž, s. 281.

⁸ Tamtéž, s. 283.

Osvícenství je široké duchovní hnutí, v němž lze vymezit určitá vývojová pásma základního filosofického postoje:

- racionalismus (důvěra v sílu rozumu – Descartes, Spinoza),
- empirismus (důvěra ve zkušenost jako základ poznání – Locke),
- skepticismus (nedůvěra vůči možnostem lidského poznání – Bayle),
- materialismus (Holbach, La Mettrie, Diderot),
- deismus (Bůh stvořil svět, ale nezasahuje do jeho chodu – Charbury, Voltaire).⁹

Osvícenství silně působilo na veřejné mínění a společenský vývoj. Požadavky filosofů na uplatňování rozumu, tradice, na svobodu, toleranci a humanitu sice nejdříve prověřila Francouzská revoluce, ale dlouhodobě se prosadily a zasloužily se za pozvolné prosazování lidských práv, která byla formulována v *Deklaraci nezávislosti Spojených států amerických* (1776) a v dnešní době jsou ukotvena ve *Všeobecné deklaraci lidských práv* (1948) Organizace spojených národů, v *Úmluvě o ochraně lidských práv a základních svobod* vyhlášené v roce 1950 pod záštitou Rady Evropy či v *Evropské sociální chartě* přijaté v roce 2000.¹⁰

1.2 Jean-Jacques Rousseau

Podle Rollanda podnítil Rousseau společnost natolik, že mu přisoudila odpovědnost i za všechny převraty 19. století.¹¹ Pro generaci nastupující těsně po jeho smrti se stal mýtem. Velká francouzská revoluce (1789–1799) si Rousseaua přivlastnila a téměř zbožštila. Maximilien Robespierre, vůdce jakobínské diktatury, se zasloužil o převezení ostatků Rousseaua do pařížského Pantheonu (1794) a Jean-Jacques Rousseau se tak oficiálně stal jednou z nejslavnějších postav francouzské historie. Rolland je však

---

⁹ STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filosofie*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007, s. 291.

¹⁰ Tamtéž, s. 291.

¹¹ ROUSSEAU, Jean-Jacques a Romain ROLLAND. *Nesmrtelné stránky J. J. Rousseaua jak je vybral a vysvětlil Romain Rolland*. Praha: Fr. Borový, 1947, s. 9.

toho názoru, že Rousseau o takovém vítězství nesnil a že by se s revolucí, jež se jej dovolávala, neztotožnil.¹²

Rousseau byl hudebně a básnicky nadán, jako filosof se věnoval mnoha oblastem, byl kritikem kultury, filosofem státu a práva, filosofem náboženství i pedagogem. Nebyl sice příliš systematický, ale rozpory v jeho díle jej nezatěžovaly. Záleželo mu spíše na vyjádření emocionálního postoje převažujícího nad rozumem.¹³ Rolland vidí Rousseaua jako samotáře, jenž byl ovládnut genialitou proti své vůli.¹⁴

Rousseau velmi otevřeně vylíčil svůj život ve *Vyznáních*, která vyšla na jeho přání posmrtně v roce 1781. Popisují život rozporuplného člověka, zmítaného vnitřními zápasy a vášnivými city, člověka nestálého, nešťastného, se silně psychopatickými rysy.¹⁵

Jean-Jacques Rousseau se narodil v ženevské měšťanské rodině 28. června 1712. Ženeva byla tehdy republikou, centrem reformované evangelické církve, obklopeným katolickými monarchiemi. Rousseau byl hrdý na svůj původ, ke svému podpisu přidával přístavek „občan ženevský“ a i přes pronásledování, jemuž zde byl vystaven, věnoval Ženevě své dílo *Rozprava o původu nerovnosti mezi lidmi* (1753). Ženevské státní zřízení bylo jediné, které Rousseau schvaloval a které považoval za vzor. Přesto, že Rousseau v mládí přestoupil ke katolicismu, vyznával protestantismus, ke kterému se vrátil v roce 1754, v době své počínající slávy.¹⁶

Osudové pro mladého Rousseaua bylo v roce 1728 setkání s Françoise-Louise de Warens (1699–1768), která se ho ujala. Paní de Warens se zajímala o chemii, farmacii a vlastnila několik manufaktur na výrobu léků. Tehdy šestnáctiletý Rousseau jí vděčil za své převážně autodidaktické vzdělání.¹⁷ Vzdělání Rousseaua však zůstalo neúplné a nižší než u encyklopedistů. Hodně četl, ale jeho největším učitelem byla příroda. Láska Rousseaua k přírodě se podle Rollanda projevuje v několika

---

¹² ROUSSEAU, Jean-Jacques a Romain ROLLAND. *Nesmrtelné stránky J. J. Rousseaua jak je vybral a vysvětlil Romain Rolland*. Praha: Fr. Borový, 1947, s. 10.

¹³ RÖD, Wolfgang. *Novověká filosofie*. Praha: Oikoymenh, 2004, s. 486.

¹⁴ ROUSSEAU, Jean-Jacques a Romain ROLLAND. *Nesmrtelné stránky J. J. Rousseaua jak je vybral a vysvětlil Romain Rolland*. Praha: Fr. Borový, 1947, s. 10.

¹⁵ STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filosofie*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007, s. 283.

¹⁶ ROUSSEAU, Jean-Jacques a Romain ROLLAND. *Nesmrtelné stránky J. J. Rousseaua jak je vybral a vysvětlil Romain Rolland*. Praha: Fr. Borový, 1947, s. 12.

¹⁷ MÁCHA, Karel. *Jean-Jacques Rousseau*. Brno: Petrov, 1992, s. 22.

úchvatných, později až mystických črtách, nikoliv v únavných popisech.¹⁸ Pod vlivem paní de Warens konvertoval na určitou dobu ke katolictví.

Ve třiceti letech odchází Rousseau do Paříže, kde původně zamýšlel vyniknout v oblasti hudby jako hudebník a hudební teoretik. Navrhl nový druh hudebního zápisu, který místo not používal číslice. Jeho návrhem se zabývala i Akademie, ale návrh nebyl přijat.¹⁹ Rousseau prošel několika profesemi. Byl rytcem, lokajem, státním úředníkem, vychovatelem, učitelem či osobním tajemníkem. Žil na různých místech Francie. Díky svým známostem přijal rovněž místo tajemníka francouzského velvyslanectví v Benátkách, ale po roce byl propuštěn. Vrátil se do Paříže a s podporou mecenášů komponoval. Vévoda Armand-Jean de Richelieu si u Rousseaua objednal hudební dárek pro krále, operu *Galantní múzy* (1745), avšak pomluvy způsobily, že představení bylo zrušeno. Premiéra opery se uskutečnila až v roce 1747.²⁰

Když Rousseau složil svou druhou operu nazvanou *Venkovský prorok* (1752), byla tato silně autobiografická pastýřská idyla velmi úspěšná. Na premiéru přišel král a před Rousseauem se otevřela dráha dvorního komponisty. Rousseau se však nedostavil na audienci ke králi, čímž si zavřel cestu ke dvoru.²¹

Postupně se těžiště tvorby Rousseaua přeneslo na filosofická pojednání a krásnou literaturu. Rousseau se stal výjimečným kritikem své doby, zpochybňoval vědecký racionalismus Voltaira a dalších intelektuálů, kteří se označovali jako les Lumières (osvícenci) a na rozdíl od nich upřednostňoval cit před rozumem. Rousseau změnil svůj život a vyhlásil boj proti celé tehdejší společnosti.²²

V roce 1756 se Rousseau stahuje do samoty, opouští Paříž a na pozvání paní Louise d'Épinay se uchyluje do přírody v Montmorencyském lese. Důvodem podle Rousseaua byl „*nezkrotný duch svobody, kterého si nic nedovedlo podrobit a před nímž pocty, bohatství a sama sláva mi nejsou ničím*“. Upřímně ale dodává, že „*tento duch svobody má ostatně původ spíše v lenosti než v pyšce [...] vše, jakmile je to nezbytné, je mi utrpením.*“²³ Rolland z toho vyvozuje, že „*všechna úsilí*

---

¹⁸ ROUSSEAU, Jean-Jacques a Romain ROLLAND. *Nesmrtelné stránky J. J. Rousseaua jak je vybral a vysvětlil Romain Rolland*. Praha: Fr. Borový, 1947, s. 15.

¹⁹ MÁCHA, Karel. *Jean-Jacques Rousseau*. Brno: Petrov, 1992, s. 30.

²⁰ Tamtéž, s. 34.

²¹ Tamtéž, s. 37.

²² ROUSSEAU, Jean-Jacques a Romain ROLLAND. *Nesmrtelné stránky J. J. Rousseaua jak je vybral a vysvětlil Romain Rolland*. Praha: Fr. Borový, 1947, s. 19.

²³ Tamtéž, s. 21.

mládí Rousseaua měla za účel jen dosažení ústraní a odpočinku“.²⁴ Snění Rousseaua a láska ke komtese Elisabeth-Sophie d'Houdetot, švagrové jeho hostitelky, vyústilo v milostný román v dopisech se schématem starého rytířského románu *Julie aneb Nová Heloisa* (1761), líčící tragický osud romantické lásky mezi ušlechtilou Heloisou a jejím domácím učitelem. Jedná se o básnickou reminiscenci na milostný příběh středověkého filosofa Abelarda a jeho žákyně, přesto jsou v románu patrné autobiografické rysy. Rousseauovo zmítání se mezi vášní a moralizováním přispělo k velkému úspěchu románu, který se stal neprodávanějším románem 18. století.²⁵

Rousseau přijímá pohostinství vévody, maršála de Luxembourg a jeho paní v Montmorency. Byl si vědom protikladů v hlásání přírodního člověka a současně přijímání dobrodiní, ale nebránil se tomu. Během zdejšího pobytu napsal *List d'Alembertovi o divadlech*, v němž polemizuje s autorem encyklopedického hesla *Ženeva* o výzvě zřídit v Ženevě divadlo. Rousseau je v tomto směru na straně církve a odsuzuje divadlo. Začíná se projevovat rozpor mezi ním a ostatními osvícenci.²⁶ Rousseau se snaží nalézt zásadu relativity rozumu, úsudků i historického relativismu.²⁷ Dalšími díly jsou *Smlouva společenská* (1762) a pedagogicko-filosofický pětidílný román *Emil čili O vychování* (1762), kniha, kterou Rousseau podkládal za nejdůležitější a nejmilejší z celého svého díla.²⁸ Rousseau zamýšlel ukončit svou literární činnost a věnovat se pouze psaní pamětí, v nichž chtěl pravdivě zobrazit své nitro.

V lednu 1766 Rousseau přijímá pozvání anglického filosofa a historika Davida Huma a odjíždí do Anglie. Rousseau však záhy začal Huma považovat za člena spiknutí proti němu a opět prchá. Protestní dopis (1766) adresovaný Humovi je spisem o 25 tiskových stranách. Dle Humova životopisce „*odpovídá kompletní logické konzistenci demence. Je to jeden z nejvíce fascinujících dokumentů, jaký kdy vyprodukovala chorá mysl*“.²⁹

V Paříži se Rousseau žíví opisováním not a pokračuje v psaní svých *Vyznání*. Kniha *Dialogy Rousseaua s Jean-Jacquesem* je možná též dokladem postupující

---

²⁴ ROUSSEAU, Jean-Jacques a Romain ROLLAND. *Nesmrtelné stránky J. J. Rousseaua jak je vybral a vysvětlil Romain Rolland*. Praha: Fr. Borový, 1947, s. 21.

²⁵ GLENDONOVÁ, Mary Ann. *Rousseau a vzpoura proti rozumu*. In *Druhé milénium: významné osobnosti Západu XI–XX. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001, s. 100.

²⁶ HALADA, Jan. *Osvícenství - věk rozumu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984, s. 73.

²⁷ ROUSSEAU, Jean-Jacques a Romain ROLLAND. *Nesmrtelné stránky J. J. Rousseaua jak je vybral a vysvětlil Romain Rolland*. Praha: Fr. Borový, 1947, s. 32.

²⁸ MÁCHA, Karel. *Jean-Jacques Rousseau*. Brno: Petrov, 1992, s. 74.

²⁹ JOHNSON, Paul. *Intelektuálové*. Praha: Návrat domů, 1995, s. 22.

psychické nemoci. Na podzim 1776 začal psát své poslední dílo *Dumy samotářského chodce*, které zůstalo nedokončeno. Samotářský Rousseau v něm odevzdaně, bez žádného očekávání hledí do budoucnosti. Rolland o *Dumách* mluví jako o „*krásné písní starého melancholického slavíka v lesním tichu*“.³⁰ Rousseau vzpomíná především na dny strávené v přírodě, které mu přinášely „*mír a klid*“.³¹ Lásku k přírodě Rousseau dokládá i vydáním botanického slovníku. Věnoval se hudbě, jeho oblíbené melodie byly později vydány pod názvem *Útěchy mých životních strastí*.³²

Poslední měsíc života strávil Rousseau v romantickém Ermenonville u markýze de Girardin, kde 2. července 1778 náhle zemřel na záchvat mrtvice. Do vypuknutí Velké francouzské revoluce zbývalo deset let. Přesto mnoho současníků, včetně Ludvíka XVI. či Napoleona, jej za ni a za konec starého režimu činilo zodpovědným.³³ Místo jeho posledního odpočinku v Ermenonville se od roku 1780 stalo poutním místem. Lidé oceňovali především skutečnost, že Rousseau zůstal věrný svým zásadám a žil životem prostého člověka. Politické spisy vyzvedly Rousseaua do pozice kultovního hrdiny vůdců francouzské revoluce. Robespierre, který poznal Rousseaua v jeho posledních dnech, se opíral o jeho učení a ve své proslulé řeči na vrcholu své moci (7. května 1794) nazval Rousseaua „*předchůdcem revoluce*“ a „*největším vychovatelem lidstva*“.³⁴

Rousseau měl dohromady pět dětí; odložil je však všechny do nalezince Hôpital des Enfants-trouvés v Paříži. Je paradoxem života Rousseauova, že autor pedagogických děl, kladoucí důraz na citovou výchovu dítěte v rodině, se sám zříkal rodičovských povinností a trval bez ohledu na protesty své družky na odkládání dětí krátce po narození do nalezince. Toto rozhodnutí ve svých *Vyznáních* zdůvodňoval jednak svou chudobou zabraňující postarat se o dítě a jednak potřebou klidu ke studiu a práci.³⁵ Svého činu však později litoval:

---

³⁰ ROUSSEAU, Jean-Jacques a Romain ROLLAND. *Nesmrtelné stránky J. J. Rousseaua jak je vybral a vysvětlil Romain Rolland*. Praha: Fr. Borový, 1947, s. 28.

³¹ Tamtéž, s. 28.

³² ROUSSEAU, Jean-Jacques a Romain ROLLAND. *Nesmrtelné stránky J. J. Rousseaua jak je vybral a vysvětlil Romain Rolland*. Praha: Fr. Borový, 1947, s. 28.

³³ JOHNSON, Paul. *Intelektuálové*. Praha: Návrat domů, 1995. S. 10.

³⁴ ROUSSEAU, Jean-Jacques a Romain ROLLAND. *Nesmrtelné stránky J. J. Rousseaua jak je vybral a vysvětlil Romain Rolland*. Praha: Fr. Borový, 1947, s. 30.

³⁵ GLENDONOVÁ, Mary Ann. *Rousseau a vzpoura proti rozumu*. In *Druhé milénium: významné osobnosti Západu XI–XX. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001, s. 99.

„Ten, kdo nemůže dostáti povinností otce, nemá práva státi se jím. Ani chudoba, ani práce, ani ohled na lidi ho nezprošťuje výživy a výchovy vlastních dětí. [...] Prorokuji každému, kdo má srdce a zanedbal tak posvátné povinnosti, že bude dlouho prolévati hořké slzy nad hříchem svým, a nedojde nikdy útěchy.“³⁶

Rolland se zamýšlí nad paradoxem, že Rousseau, umírající s pocitem osamění, neměl ani tušení, jak moc ovlivnil přítomnost i budoucnost. Již v posledních šesti letech jeho života vyšlo šest úplných vydání jeho díla a deset vydání *Nové Heloisy* a v roce 1782 byla vydána první část *Vyznání* a rovněž *Dumy*. Rousseau se stal velmi populárním.³⁷

Paul Johnson považuje *Vyznání* (1781) za nový druh ultra pravdivé autobiografie. Kniha sice byla na přání autora vydána až posmrtně, Rousseau však v zimě 1770–1771 pořádal v pařížských salonech její čtení. Kniha je podle Johnsona „*sebevychvalujícím pokusem vypovědět celou vnitřní pravdu o lidském životě*“. Otevírá tak otázku pravdy, za jejíhož hlasatele se sám považoval.³⁸ Své sebevědomí vyjadřuje Rousseau hned v úvodu: „*Nejsem stvořen jako kdokoli z těch lidí, které jsem viděl; odvažují se domnívat, že nejsem stvořen jako kdokoli z těch, kdo existují. Nejsem-li lepší, jsem alespoň jinaký.*“³⁹

Rousseau ovlivnil i německou filosofii. Immanuel Kant přiznává, že četba Rousseaua změnila jeho pohled na člověka, našel v ní své vlastní mravní osvícení a zásadu svobody. Později i zakladatelé marxismu využili příkladů Rousseaua k prokázání platnosti mechanismů hegelovské dialektiky. Kritika majetku a vzájemné závislosti Karla Marxe zaujala.⁴⁰ K odkazu Rousseaua se hlásili i příslušníci hnutí Sturm und Drang, od Lessinga až po Goetheho a Schillera, který složil *Odu na Rousseaua*.⁴¹ Rousseauovo lyrické líčení prvotního člověka a prosté společnosti ovlivnilo výtvarné umění i literaturu romantismu v 19. století.

---

³⁶ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili O vychování I*. Praha: Nákladem dědictví Komenského, 1910, s. 23–24.

³⁷ ROUSSEAU, Jean-Jacques a Romain ROLLAND. *Nesmrtelné stránky J. J. Rousseaua jak je vybral a vysvětlil Romain Rolland*. Praha: Fr. Borový, 1947, s. 29.

³⁸ JOHNSON, Paul. *Intelektuálové*. Praha: Návrat domů, 1995. S. 24.

³⁹ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Vyznání*. Praha: Odeon, 1978, s. 19.

⁴⁰ GLENDONOVÁ, Mary Ann. *Rousseau a vzpoura proti rozumu*. In *Druhé milénium: významné osobnosti Západu XI–XX. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001, s. 104.

⁴¹ ROUSSEAU, Jean-Jacques a Romain ROLLAND. *Nesmrtelné stránky J. J. Rousseaua jak je vybral a vysvětlil Romain Rolland*. Praha: Fr. Borový, 1947, s. 30.

2. Pojetí přirozenosti

2.1 Lidská přirozenost a přirozený stav

Rousseauova pojednání o lidské přirozenosti jsou podle Glendonové velmi radikální. Názor, že lidé nejsou ze své přirozenosti obdařeni rozumem, zasáhl samotné základy osvícenství, neboť podřizoval rozum citu. Rousseau odmítal i přirozenou orientaci lidí společensky či politicky. Od svých současníků se odlišoval rovněž oslavou individualismu a soběstačnosti.⁴²

Rousseauova koncepce přírody obsahuje normativní určení, což je patrné například na pojmu řád. „Přirozený“ znamená u Rousseaua „odpovídající řádu“, tedy „dobrý“, jak vysvětluje Röd:

„Řád vládne tam, kde jsou potřeby umírněné a jednoduché, kde činnost nemá žádný jiný cíl než uspokojování takových potřeb, kde rozum neslouží ničemu jinému než takto pochopené činnosti, kde tedy člověk žije v souladu se sebou samým a s přírodou, kde neexistují žádné příkré majetkové rozdíly a kde právní řád státu tvoří rámec v tomto smyslu přirozeného ctnostného života. [...] Sebeláska je [dle Rousseaua] vždy dobrá a vždy se shoduje s řádem.“⁴³

V koncepci lidské přirozenosti jako řádu je obsažena i Rousseauova etika. Principy morálky i principy přirozeného práva vycházejí z lidské přirozenosti a vykládají její určení.

„Ten, kdo chce v pořádku občanském zachovati původní své city přírodní, neví, co chce. Stále jsa v rozporu sám s sebou, stále kolísaje mezi svými náklonostmi a povinnostmi, nebude nikdy člověkem, ani občanem.“⁴⁴

---

⁴² GLENDONOVÁ, Mary Ann. *Rousseau a vzpoura proti rozumu*. In *Druhé milénium: významné osobnosti Západu XI–XX. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001, s. 103.

⁴³ RÖD, Wolfgang. *Novověká filosofie*. Praha: Oikoymenh, 2004, s. 491.

⁴⁴ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili O vychování I*. Praha: Nákladem dědictví Komenského, 1910, s. 10.

Rousseau, přestože odmítal osvícenecké teorie rozumu, trval na racionalistické ideji jednoty celku skutečnosti a v důsledku toho se snažil pochopit i lidskou přirozenost v horizontu uspořádaného celku skutečnosti.⁴⁵

„Člověk přirozený jest sám sobě vším, [...] nemá vztahů než k sobě samému nebo k sobě rovnému. Člověk občan jest jenom jednotka zlomková [...] Ta zřízení společenská jsou dobrá, která dovedou nejlépe vzdáliti člověka od přírody, vzíti mu jeho existenci absolutní a dáti mu za ni existenci relativní.“⁴⁶

Rousseau si byl vědom, že stav čisté přirozenosti je ideál nezbytný k posouzení aktuálního stavu, stejně jako bez znalosti lidské přirozenosti není možné poznání přírodních zákonů.⁴⁷

Rousseau tvrdil, že samotná lidská přirozenost se vyvíjí v čase, že lidé díky své schopnosti myslet mohou do jisté míry utvářet své dějiny. Domníval se, že jeho předchůdci podcenili ve svých úvahách o formách společnosti charakteristicky lidské schopnosti měnit se a vyvíjet, proměňovat se a být proměňován. Tyto hluboké myšlenky inspirovaly jak Immanuela Kanta, tak G. W. F. Hegela a Karla Marxe.⁴⁸ Myšlenky Rousseaua o člověku, přírodě, politice a dějinách zůstávají v mnohém aktuální i dnes.

Zásadním je pro Rousseaua téma svobody. Znoj vysvětluje, že v *Rozpravě o původu nerovnosti*, svoboda znamená schopnost autenticity jedince, ale také schopnost překonání vnějších omezení, která nám umožní vnitřně sjednotit sebe a lidstvo, což dále odkazuje na stoické pojetí svobody, v tomto případě však spíše preromantické. Svobodu politickou, občanskou, zde Rousseau však také úplně nevypustil. V *Rozpravě* se poprvé objevuje politická svoboda v republikánském pojetí.⁴⁹ Popisem obratu způsobeného revolucemi, cílicími k cestě zpět k zákonnému zřízení nebo úplnému pádu vlády⁵⁰,

⁴⁵ RÖD, Wolfgang. *Novověká filosofie*. Praha: Oikoymenh, 2004, s. 492.

⁴⁶ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili O vychování I*. Praha: Nákladem dědictví Komenského, 1910, s. 8.

⁴⁷ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *O původu nerovnosti mezi lidmi*. Praha: Svoboda, 1949, s. 22.

⁴⁸ GLENDONOVÁ, Mary Ann. *Rousseau a vzpoura proti rozumu*. In *Druhé milénium: významné osobnosti Západu XI–XX. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001, s. 102.

⁴⁹ ZNOJ, Milan. Rousseauův krok od „Původu nerovnosti“ ke „Společenské smlouvě“. In: *Jean-Jacques Rousseau: 230 let od úmrtí: sborník textů*. Praha: CEP - Centrum pro ekonomiku a politiku, 2008, s. 20.

⁵⁰ V první fázi vzniku nerovnosti přichází zřízení zákona a vlastnického práva (uzákonění stavu „bohatý“ a „chudý“), v druhé fázi nastupuje zavedení úřadů (uzákonění stavu „mocný“ a „slabý“), a ve fázi třetí

Rousseau zmírňuje pesimistickou představu o terminálním rozbití přirozené svobody, kde mocensky kodifikovaný systém závislosti nutně vede k despotii.⁵¹

Kromě svobody patří k lidské přirozenosti podle Rousseaua sebeláska, schopnosti zdokonalování a tendence k sebezachování, související s činností a prací, zejména s tělesnou prací jako původním způsobem zajištění vlastní existence. Součástí lidské přirozenosti je i rozum, pokud souvisí s cíli lidské přirozenosti.⁵²

Rousseau proti sobě staví možnost *amour propre* a *amour de soi-même*, tedy lásku vlastní, a egoistickou lásku k sobě samému, která s sebou nese zlou vášeň i žádostivost.⁵³ Sebeláska, láska vlastní, je původní a vrozená, je pramenem všech lidských vášní⁵⁴, a to především všech dobrých vášní, jako je například soucit, i společenských citů. Za negativní vášně je zodpovědné vnější prostředí, například společenské poměry, které činí z lidí konkurenty a dávají prostor vzniku nenávisti, žárlivosti, hrabivosti atp. Tyto okolnosti přetváří sebelásku v negativní egoismus, který nelze nikdy trvale uspokojit. Egoismus založený na srovnávání se s ostatními předpokládá reflexi a rozum. Tím se člověk dostává do rozporu s přírodou a se sebou samým. Rozum tedy podle Rousseaua patří k faktorům probouzejícím negativní vášně. Je nepřirozený, protože dává vzniknout nepřirozeným vášním a jeho vývoj probíhá v závislosti na vývoji potřeb měnících se pod vlivem společenských poměrů, tedy i komunikativních vztahů. Proto jsou potřeby závislé na vývoji jazyka.⁵⁵

Schopnost člověka zdokonalovat se, se postupně rozvíjí v další schopnosti a člověk se tak vyvíjí, objevuje se jazyk, život v rodinném svazku a život v kmenech. Rousseau byl přesvědčen, že staletí trvajících období této formy života, jež následovalo po přirozeném stavu a předcházelo vzniku uspořádané společnosti, „určitě bylo nejtěžší a nejstabilnější ze všech epoch“ a ukončit ho mohlo pouze „osudové neštěstí“, které způsobila neklidná mysl člověka, jež vymyslela zemědělství a metalurgii,

---

se mění zákonná moc v moc libovolnou (uzákonění stavu „pán“ a „otrok“). Revolucí je takováto vláda zrušena nebo přiblížena k zákonnému zřízení.

ROUSSEAU, Jean-Jacques. O původu nerovnosti mezi lidmi. S. 85.

⁵¹ ZNOJ, Milan. Rousseauův krok od „Původu nerovnosti“ ke „Společenské smlouvě“. In: *Jean-Jacques Rousseau: 230 let od úmrtí: sborník textů*. Praha: CEP - Centrum pro ekonomiku a politiku, 2008, s. 20.

⁵² RÖD, Wolfgang. *Novověká filosofie*. Praha: Oikoymenh, 2004, s. 488.

⁵³ BARTH, Karl. Rousseau. In: *Protestantská teologie v devatenáctém století: Skripta pro studijní účely Komenského ev. bohosl. fak. v Praze. Sv. 1., Prehistorie*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1987, s. 175.

⁵⁴ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili O vychování II*. Praha: Nákladem dědictví Komenského, 1911. s. 5.

⁵⁵ RÖD, Wolfgang. *Novověká filosofie*. Praha: Oikoymenh, 2004, s. 491.

což vedlo k tomu, že lidé ztratili svou soběstačnost a jejich přežití se stalo závislým na ostatních: „*Železo a pšenice civilizovaly člověka a zničily lidský rod.*“⁵⁶

Pro Rousseaua slovo „přírodní“ znamenalo původní nebo prekulturní. Každá kultura byla podle něj umělým výtvozem diktujícím lidské chování, jež lze změnit určitou manipulací lidí, transformací kultury či soutěživých sil.⁵⁷

Rousseauova idea přirozeného stavu má charakter hypotetické konstrukce. Přirozený stav člověka je východiskem společenského vývoje. Rousseau rozlišuje čistý a relativní přirozený stav.⁵⁸ V čistém přirozeném stavu nejsou sociální vztahy ani komunikace. Chování je určováno instinkty. Z čistého přirozeného stavu se vyvinul primitivní společenský řád s prvními náznaky osobního vlastnictví, ale bez dělby práce, která by mohla být příčinou nerovnosti lidí. Je to stav charakteristický prostotou, skromností, nezávislostí, múzami a spokojeností, tedy vlastnostmi zlatého věku lidstva. Potřeby jednotlivců jsou v tomto stavu omezené a technické prostředky slouží pouze k zajištění nutné spokojenosti.⁵⁹

Zidealizovaný obraz přírodního stavu Rousseau popsal v úvodní části *Rozpravy o původu nerovnosti mezi lidmi* (1753). Voltaire nazval Rozpravu o nerovnosti „*knihou proti lidskému pokolení*“ a směrem k Rousseauovi napsal, že „*nikdo nikdy nevyvaložil tolik důvtipu, aby z nás udělal zvířata. Když člověk čte Vaše dílo, dostává chuť lézt po čtyřech.*“⁶⁰ Barth tvrdí, že v tomto případě byl Voltairův úsudek mylný a zdůrazňuje, že smyslem tak není návrat k přirozenému právu, jako spíše snaha zakládat právo pozitivní na právu přirozeném.⁶¹

V přírodním stavu jsou všichni lidé zdraví, neboť příroda sama odstraňuje vše slabé, panují přirozené ctnosti, sexuální vztahy jsou čistě animální a nekomplikované, lidé žijí izolovaně, jsou nezávislí, neexistuje výroba ani řeč, „*přemýšlení je proti přírodě a člověk, který uvažuje, je zvrhlé zvíře.*“⁶² Rousseau si dávné předky člověka představoval jako prosté, zvířatům podobné tvory, ponořené do vnímání své přítomné existence.

---

⁵⁶ GLENDONOVÁ, Mary Ann. *Rousseau a vzpoura proti rozumu*. In *Druhé milénium: významné osobnosti Západu XI–XX. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001, s. 102.

⁵⁷ JOHNSON, Paul. *Intelektuálové*. Praha: Návrat domů, 1995. S. 12.

⁵⁸ RÖD, Wolfgang. *Novověká filosofie*. Praha: Oikoymenh, 2004, s. 503.

⁵⁹ Tamtéž, s. 504.

⁶⁰ STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filosofie*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007, s. 286.

⁶¹ BARTH, Karl. Rousseau. In: *Protestantská teologie v devatenáctém století: Skripta pro studijní účely Komenského ev. bohosl. fak. v Praze. Sv. I. Prehistorie*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1987, s. 175.

⁶² ROUSSEAU, Jean-Jacques. *O původu nerovnosti mezi lidmi*. Praha: Svoboda, 1949, s. 35.

Podle Rousseaua nebyli tito lidé bezbožní, jak tvrdila biblická tradice. Měli přirozený cit, takže neškodili ostatním, pokud nebyl ohrožen jejich vlastní život - byli ovládáni pudem sebezáchovy. Tito lidé tedy nebyli podle Rousseaua obdařeni od přírody rozumem, žili ve stavu čirého bytí.⁶³

Od zvířat se tito lidé podle Rousseaua lišili možností svobodně jednat. Často však tak činili ke své vlastní škodě, neboť nenaslouchali přírodě, tak jako zvířata. Výsledkem byla degenerace člověka. Společenský život vzal člověku jeho sílu a odvalu.⁶⁴ Rousseau tvrdil, že člověka od zvířete neodlišuje inteligence, ale svoboda, v níž člověk prožívá duchovnost a spiritualitu. Rozlišuje svobodu ve smyslu spontaneity, svobodu libovůle, žije-li člověk nezávisle na právních normách (tzv. stav nezávislosti), a právní svobodu, která předpokládá vzdát se přirozené svobody a podřídit se zákonu.⁶⁵

2.2 Vznik nerovnosti

Již v *Rozpravě o škodlivosti věd, umění a civilizace* (1750), jež byla reakcí na vypsání soutěže dijonské Akademie na téma *Přispěl pokrok ve vědách a umění ke zkáze nebo k zušlechtění mravů?*, osmatřicetiletý samouk odpověděl „ne“ a tuto rozpravu věnoval kritice nespravedlnosti společenského zřízení, ve kterém spatřoval společenské zlo a dokazoval, že dobré mravy byly zkaženy pokrokem umění a vědy. Kniha zajistila vítězství Rousseaua v ceně Dijonské akademie a s tím spojenou finanční odměnu i vstup do vybrané společnosti, v níž se však nikdy necítil dobře. Veřejné mínění přijalo rozpravu jako revoluční.⁶⁶ Rousseau kritizoval vyumělkovanou městskou kulturu a jednoznačně se přikláněl k prostému venkovskému životu, mnohem bližšímu přirozené a zdravé morálce prvotních lidí. Byl přesvědčen, že civilizace vede k mravnímu úpadku a východisko viděl v návratu k přírodě: „*Všemohoucí Bože, zbav nás osvěty našich otců: ved' nás nazpět k prostotě, nevinnosti a chudobě, jediným statkům, které nám přinášejí naše štěstí...*“⁶⁷ Rousseau vytýkal, že umění podněcuje smyslnost a nevázanost,

---

⁶³ GLENDONOVÁ, Mary Ann. *Rousseau a vzpoura proti rozumu*. In *Druhé milénium: významné osobnosti Západu XI–XX. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001, s. 101.

⁶⁴ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *O původu nerovnosti mezi lidmi*. Praha: Svoboda, 1949, s. 36–38.

⁶⁵ RÖD, Wolfgang. *Novověká filosofie*. Praha: Oikoymenh, 2004, s. 488.

⁶⁶ ROUSSEAU, Jean-Jacques a Romain ROLLAND. *Nesmrtelné stránky J. J. Rousseaua jak je vybral a vysvětlil Romain Rolland*. Praha: Fr. Borový, 1947, s. 18.

⁶⁷ STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filosofie*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007, s. 284.

věda staví proti pravé víře cizí božstvo, rozum začal být kladen výše než cit, vzdělanost začala být upřednostňována před dobrotou a čestností a že lidé z měst se dívali svrchu na venkovany.⁶⁸

Podle Rōda označoval Rousseau uměním dnešní humanitní vědy.⁶⁹ Vědy podle Rousseaua potlačily pocit původní svobody lidí tím, že sloužily k ospravedlnění a zakrytí politické a společenské závislosti lidí. Rovněž přirozená spontaneita lidí ustoupila uniformní morálce, normované řeči a společenským konvencím. Lidé se tak řídili pravidly obecného chování, místo vlastními pudy. Rousseau však zdůrazňoval, že vědu nezavrhuje, ale pouze chrání ctnost, která je nadřazenou hodnotou. Rousseau viděl i pozitivní přínosy vědy, a to v poznání přírody a sebe sama, avšak negativní přínosy vědy dle něj převažovaly.⁷⁰

Již v této první rozpravě je patrná Rousseauova kritika osvícenství přeceňujícího rozum. Za pravou filosofii považoval svědomí, jehož principy lidé cítí srdcem.⁷¹ Téma svědomí Rousseau rozpracoval i v *Emilovi*, když napsal, že svědomí je vrozený princip spravedlnosti a ctnosti, podle něhož pokládáme své jednání či jednání druhých za dobré nebo špatné.⁷²

Na druhou soutěžní otázku Akademie: *Jak vznikla nerovnost mezi lidmi a je zdůvodněna přirozeným právem?* Rousseau odpovídá *Rozpravou o původu nerovnosti mezi lidmi* (1753), plnou vzpoury proti soukromému vlastnictví rodícímu nerovnost, proti státům uzákoňujícím tuto nerovnost z finančních důvodů, čímž samy degenerují, neboť jsou ovládány pouze několika zbohatlíky zotročujícími lidský rod. Rousseau rozlišuje dva druhy nerovnosti: přirozenou (tělesnou) nerovnost způsobenou například stářím, fyzickou silou či duševními schopnostmi a mravní (politickou) nerovnost závislou na úmluvě, která se skládá z různých výsad jedněch na úkor druhých.⁷³ Nahrazení přirozené nerovnosti rovností mravní a legitimní je úkolem společenské smlouvy.⁷⁴ Rousseau předpověděl demokratickou plutokracii budoucnosti. Některá jeho prohlášení, například o právoplatném povstání

---

⁶⁸ GLENDONOVÁ, Mary Ann. *Rousseau a vzpoura proti rozumu*. In *Druhé milénium: významné osobnosti Západu XI–XX. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001, s. 98.

⁶⁹ RŮD, Wolfgang. *Novověká filosofie*. Praha: Oikoymenth, 2004, s. 492.

⁷⁰ Tamtéž, s. 493.

⁷¹ Tamtéž, s. 494.

⁷² ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili O vychování II*. Praha: Nákladem dědictví Komenského, 1911. s. 117.

⁷³ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *O původu nerovnosti mezi lidmi*. Praha: Svoboda, 1949, s. 27.

⁷⁴ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *O společenské smlouvě neboli O zásadách státního práva*. Dobrá Voda: Aleš Čeněk, 2002, s. 33.

proti tyranovi, vzbuzovala strach a rozněcovala veřejné mínění.⁷⁵ *Rozprava o původu nerovnosti* je považována za nejradikálnější dílo, které kdy bylo napsáno a které ovlivnilo myšlení lidí o světě. I když tato druhá rozprava cenu nezískala, vzbudila velký ohlas i za hranicemi Francie.

Rousseau v *Rozpravě o původu nerovnosti* uvádí, že zlepšováním životních podmínek položili lidé neúmyslně základy pozdějšímu společenskému zlu. Rozhodující bylo zavedení dělby práce a vznik osobního vlastnictví. Štěstí může podle Rousseaua přinášet pouze nezávislá a svobodná práce sloužící k bezprostřednímu uspokojování potřeb. Avšak vynucená práce, umožněná soukromým vlastnictvím, ochuzuje člověka materiálně i morálně. Původní přirozenou harmonii lidstvo ztratilo vznikem rozporu mezi přirozeností člověka a faktickými společenskými podmínkami, především vyhrcoujícími se vlastnickými rozdíly. Místo přirozené solidarity nastoupila společenská nesvoboda a konkurence. Za tento vývoj je zodpovědný člověk. Nerovnost byla příčinou vzniku despotického režimu, opírajícího se o zdánlivý právní základ nerovné společenské smlouvy, sloužící majetným k porobení nemajetných mas. Vznikl tak nový stav, ve kterém jsou ovládaní jednotlivci sobě rovni, ale jedná se o nepřirozený stav jako výsledek excesu a zkaženosti.⁷⁶

Přechod člověka od přirozeného stavu k civilizované společnosti Rousseau nepovažuje za pokrok, neboť „*všechn pokrok lidského pokolení je [lidské bytosti] vzdaluje stále od primitivního stavu*“⁷⁷, ale za „*ztrátu ryzí blaženosti*“⁷⁸ a „*výsměch všemu přirozenému právu*“.⁷⁹ Přírodní stav byl dle Rousseaua zrušen vznikem vlastnictví:

„Onen člověk, který si obsadil jistý kus pozemku a prohlásil: Toto je mé! a našel dosti prostoduchých lidí, kteří mu to uvěřili, byl skutečným zakladatelem občanské společnosti. Kolika zločinů, válek, vražd, béd a hrůz bylo by lidstvo ušetřeno, kdyby byl někdo vytrhl kůly, zasypal příkopy a zavolal na své druhy: chraňte se

---

⁷⁵ ROUSSEAU, Jean-Jacques a Romain ROLLAND. *Nesmrtelné stránky J. J. Rousseaua jak je vybral a vysvětlil Romain Rolland*. Praha: Fr. Borový, 1947, s. 20.

⁷⁶ RÖD, Wolfgang. *Novověká filosofie*. Praha: Oikoymenh, 2004, s. 506.

⁷⁷ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *O původu nerovnosti mezi lidmi*. Praha: Svoboda, 1949, s. 21.

⁷⁸ GLENDONOVÁ, Mary Ann. *Rousseau a vzpoura proti rozumu*. In *Druhé milénium: významné osobnosti Západu XI–XX. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001, s. 101.

⁷⁹ STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filosofie*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007, s. 285.

poslouchat tohoto podvodníka; jste ztraceni, jestliže zapomenete, že ovoce patří všem a země žádnému. ⁸⁰

Rousseau zdůrazňuje, že vlastnictví stvořilo bohaté a chudé, následovalo ustavení vládců a ovládaných a třetím krokem byl zvrát moci v libovůli, který vytvořil pány a otroky.

„To je vrchol vši nerovnosti, nejkrajnější zvrhlost. Potom je možné, že v křiklavém rozporu s právem přírody děcko vládne dospělým mužům a hlupák moudrým; hrstka bohatců se utápí v bohatství, zatímco hladovějící většině se nedostává ani toho nejnutnějšího. ⁸¹

Došlo tak k nenapravitelnému zničení přirozené svobody a ustavení zákona majetku a nerovnosti. Rousseau zdůrazňoval, že s vlastnictvím může každý nakládat dle své libovůle, je to pouze lidská úmluva, avšak příroda, život a svoboda jsou dary, se kterými takto zacházet nelze, z nich má člověk dovoleno se těšit a nemůže se jich zříci, znamenalo by to urazit přírodu i rozum.⁸²

Zajímavou roli má v přechodu do nerovného stavu vznik mluvy a jazyků, jímž byl vývoj společnosti doprovázen. Rousseau v *Rozpravě o původu nerovnosti* zastává názor, že lidé by se raději měli zbavit jazyků, naučit se vyznat v jednom umění a vše vyjádřit znameními, pohyby a posunky.⁸³

Za jediný přirozený jazyk současnosti, popisuje v *Emilovi* ten, který užívají děti, než se naučí mluvit. Tento jazyk je pevně spojený s fyzickými potřebami. Je to jazyk plný pláče, křiku, přízvuků, s absencí artikulace, který všichni lidé sdílí do doby, než jej nahradí jazykem konvenčním a přestanou jej používat.⁸⁴

V *Eseji o původu jazyků* (1781) Rousseau původ řeči přikládá lidské tendenci si vzájemně sdělit své vášně a potřeby mravního charakteru a v tomto duchu spolu dále interagovat. Význam řeči ke sdělení rozumovým a vyjádření potřeb je dle Rousseaua

---

⁸⁰ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *O původu nerovnosti mezi lidmi*. Praha: Svoboda, 1949, s. 61.

⁸¹ STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filosofie*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007, s. 285.

⁸² ROUSSEAU, Jean-Jacques. *O původu nerovnosti mezi lidmi*. Praha: Svoboda, 1949, s. 81.

⁸³ Tamtéž, s. 115.

⁸⁴ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili O vychování I*. Praha: Nákladem dědictví Komenského, 1910, s. 47

vzniklý až sekundárně.⁸⁵ Rousseau podotýká, že konvenční jazyk, jímž se jako lidé odlišujeme od ostatních živočichů, nám dává možnost se vyvíjet k dobrému i zlému.⁸⁶ I zde Rousseau v mluvě vidí přítěž:

„[...] kdybychom vnímali pouze tělesné potřeby, nemuseli bychom vůbec začít mluvit a dokonale bychom se dorozuměli výhradně jazykem posunků. Mohli bychom ustavit pospolitosti jen málo odlišné od těch dnešních, anebo dokonce lépe směřující ke svému cíli. Mohli bychom zavést zákony, volit si předáky, vynalézt řemesla a umění, rozproudit obchod, tedy – činit skoro všechno to, co činíme s oporou v mluvě.“⁸⁷

---

⁸⁵ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Esej o původu jazyků, kde se hovoří o melodii a o hudebním napodobování*. Praha: Prostor, 2011, s. 20–21.

⁸⁶ Tamtéž, s. 19.

⁸⁷ Tamtéž, s. 15–16.

2.3 Snaha o návrat k přirozenému stavu

Východisko ze stavu nerovnosti se Rousseau pokouší najít ve *Společenské smlouvě* (1762). Za nejstarší a jedinou přirozenou společnost Rousseau považoval rodinu, ve které děti zůstávají po určitou dobu a jakmile získají samostatnost, stávají se nezávislými a rodinu opouštějí. Pokud ne, děje se tak dobrovolně na základě dohody. Rodina se tak stává prvním vzorem státní společnosti.⁸⁸

Společenská smlouva je nazývána manifestem 18. století a vášnivým protestem demokrata Rousseaua proti všemohoucímu feudálnímu despotovi.⁸⁹ Kniha je hlubokou filosoficko-politickou úvahou o původu státu, který není dílem přírody, ale lidské smlouvy. *Společenská smlouva* se podle Rollanda stala o třicet let později Robespierrovým breviářem, ale v době Rousseauově prošla až na Ženevu, kde byla spálena, bez povšimnutí. Rousseaua to překvapilo: „*Moje kniha napadá vládní zřízení všech zemí a v žádné z těchto zemí není zakázána. Jediné státní zřízení uznává a dává je za vzor, a právě to ji dává spálit...*“⁹⁰

Rousseau ve svém díle rozvíjel myšlenku, že nejzávažnější formy nespravedlnosti a nerovnosti mají své kořeny v civilizované společnosti a obvinil všechny tehdejší vlády z nelegitimnosti: „*Člověk se narodil svoboděn a všude je v okovech.*“⁹¹ Rousseau se věnoval otázce, jak nastolit lepší vládu, kterou si představoval jako formu politického sdružování, poskytující ochranu všem lidem i jejich majetku a ve které by se člověk cítil svobodný. Řídící sílu mocných a bohatých by převzal stát, respektive obecná vůle, kterou musí respektovat všichni dobrovolně. Navrhoval založit právní vládu na společenské smlouvě, které by lidé svěřili sebe i své majetky a tak by vznikl rovnostářský stát, jehož zákony by vznikaly z vůle každého jednotlivce uvažujícího z pohledu obecné vůle. Legitimita státu by tak byla odvozena od lidu, jenž by respektováním zákona poslouchal sám sebe. Obecná vůle lidu by se zjišťovala hlasováním. Řešení by vyžadovalo nový druh občana upřednostňujícího obecnou vůli před vlastními zájmy nebo zájmy své skupiny. Pojem obecné vůle se objevuje i v jiných

---

⁸⁸ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *O společenské smlouvě neboli O zásadách státního práva*. Dobrá Voda: Aleš Čeněk, 2002, s. 13.

⁸⁹ MÁCHA, Karel. *Jean-Jacques Rousseau*. Brno: Petrov, 1992, s. 77.

⁹⁰ ROUSSEAU, Jean-Jacques a Romain ROLLAND. *Nesmrtelné stránky J. J. Rousseaua jak je vybral a vysvětlil Romain Rolland*. Praha: Fr. Borový, 1947, s. 23.

⁹¹ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *O společenské smlouvě neboli O zásadách státního práva*. Dobrá Voda: Aleš Čeněk, 2002, s. 12.

spisech Rousseaua, například v *Emilovi*, kde Rousseau vysvětluje jak formovat názory mládeže, aby si v civilizované společnosti zachovala svou přirozenou dobrotu.⁹²

Společenskou smlouvou Rousseau rozumí sjednocení vůlí jednotlivců v nadřazenou obecnou vůli. Vůle státu se tak nemůže podle Rousseaua odlišovat od vůle jeho občanů. Jedinec získává díky společenské smlouvě právní, respektive morální svobodu. Přirozenou svobodu nemůže stát zajistit. „*Společenskou smlouvou ztrácí člověk svou přirozenou svobodu a neomezené právo na vše, co jej svádí a čeho může dosáhnouti; získá občanskou svobodu a vlastnické právo ke všemu, co má.*“⁹³ Obecně je svoboda podle Rousseaua boží dar, kterého se člověk nesmí vzdát:

*„Vzdání se své svobody znamená vzdání se své lidské hodnosti, lidských práv, ba i svých povinností. Není možné žádné odškodnění za to, že se kdokoliv všeho vzdal. Takovéto vzdání je neslučitelné s lidskou přirozeností a odnítí veškeru svobodu jeho vůli, znamená odtíti veškeru mravní cenu jeho činům.“*⁹⁴

Jinými slovy, smlouvy, které by rušily svobodu člověka, jsou neplatné a za určitých okolností lze z důvodu ochrany svobod ospravedlnit i revoluci.⁹⁵

Každý stát řízený zákony Rousseau nazývá republikou a zákonitou vládu republikánskou.⁹⁶ Rousseau rozlišuje tři vládní formy, jejichž vhodnost je určena počtem nejvyšších úředníků v obráceném poměru k počtu občanů. Demokratická vláda je tak podle něj vhodná pro malé a chudé státy, aristokratická pro státy střední, co do velikosti i bohatství a monarchická pro státy velké a bohaté.⁹⁷ Nové je, že Rousseauovy myšlenky nejsou omezeny na zabezpečení základních lidských práv na život, svobodu a vlastnictví, ale obsahují též konečné cíle spravedlnosti a štěstí.⁹⁸

---

⁹² GLENDONOVÁ, Mary Ann. *Rousseau a vzpoura proti rozumu*. In *Druhé milénium: významné osobnosti Západu XI–XX. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001, s. 104.

⁹³ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *O společenské smlouvě neboli O zásadách státního práva*. Dobrá Voda: Aleš Čeněk, 2002, s. 30.

⁹⁴ Tamtéž, s. 19.

⁹⁵ RÖD, Wolfgang. *Novověká filosofie*. Praha: Oikoymenh, 2004, s. 508.

⁹⁶ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *O společenské smlouvě neboli O zásadách státního práva*. Dobrá Voda: Aleš Čeněk, 2002, s. 48.

⁹⁷ Tamtéž, s. 77. a 91.

⁹⁸ MELZER, Arthur M. *The Natural Goodness of Man: On the Rousseau's Thought*. Chicago: University of Chicago Press, 1990, s. 89.

Rousseau doporučoval zavést uspořádání, v němž je přirozená a nezczizitelná svoboda ve shodě s mírou násilí, kterou nelze od státního řádu odmyslet.⁹⁹ Zákony vypracované podle obecné vůle musí mít morální autoritu: „*Obecná vůle je vždy správná a směřuje k obecnému užitku.*“¹⁰⁰ Rousseau rovněž upřesnil, že „*poslušnost zákona, který jsme si sami uložili, je svobodou.*“¹⁰¹ Na druhou stranu však tvrdil, že lidé, kteří by odmítali přizpůsobit se obecné vůli, by měli být „*donuceni ke svobodě*“.¹⁰² Tento zdánlivý rozpor v hlásání přirozené svobody a současně donucení ke svobodě je jedním z mnoha, které se celé generace myslitelů snažily rozřešit.¹⁰³

Legitimní stát podle Rousseaua potřebuje kromě ctnostných občanů i zákonodárce, který dokáže přesvědčit lid k přijetí nutných pravidel společnosti. Právo legitimního státu musí být jiné: „*Ten, kdo se odváží se dát do utváření lidských zákonů, by také měl být schopen změnit lidskou přirozenost.*“¹⁰⁴

Obecná vůle ve svém důsledku však podle Johnsona není svoboda, ale autoritářský, totalitní nástroj, řídící všechny aspekty lidské činnosti, včetně myšlení: „*Ti, kdo mají kontrolu nad názory národa, ovládají jeho činy.*“ Johnson srovnává Rousseauovy myšlenky, které uplatnil v navrhované ústavě pro Korsiku (1763) a v *Úvahách o ústavě v Polsku* (1770), s raným nástinem Leninova demokratického centralismu, Pol Potovým režimem v Kambodži a Mussoliniho fašistickou doktrínou.¹⁰⁵

V některých částech svého díla se Rousseau jevil jako konzervativce silně odmítající revoluci:

„*Pomysleme na nebezpečí vzniklá uvedením mas do pohybu... Nechci mít nic společného s revolučními spiknutími, která vždy vedou ke zmatku, násilí a krveprolití... Svoboda celé lidské rasy nestojí za život jedné jediné lidské bytosti.*“¹⁰⁶

---

⁹⁹ STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filosofie*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007, s. 285.

¹⁰⁰ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *O společenské smlouvě neboli O zásadách státního práva*. Dobrá Voda: Aleš Čeněk, 2002, s. 37.

¹⁰¹ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *O společenské smlouvě neboli O zásadách státního práva*. Dobrá Voda: Aleš Čeněk, 2002, s. 30.

¹⁰² GLENDONOVÁ, Mary Ann. *Rousseau a vzpoura proti rozumu*. In *Druhé milénium: významné osobnosti Západu XI–XX. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001, s. 105.

¹⁰³ Tamtéž, s. 106.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 105.

¹⁰⁵ JOHNSON, Paul. *Intelektuálové*. Praha: Návrat domů, 1995, s. 31–32.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 30.

Rousseau tvrdí, že lpí na svých protikladech¹⁰⁷ a raději připustí být v paradoxu, než aby se stal člověkem předsudků.¹⁰⁸ Z toho lze usoudit, že jeho často sporná tvrzení skutečně nejsou zcela nepromyšlená. Dle Melzera je právě „svoboda“ to, co má Rousseauův prekulturní ideál společného s kolektivistickým, politickým řešením. Individualistické řešení se zaměřuje na to, čemu Rousseau říká „přirozená svoboda“, zatímco v politickém řešení odkazuje k „občanské a morální svobodě“. Z mnoha pohledů bychom Rousseaua mohli označit původcem filosofie svobody, která vzkvétala později v německém idealismu.¹⁰⁹

V protikladech, jež Rousseau často formuluje, Melzer nalézá jistou syntézu:

„Tvořice část dvou protikladných řešení jsou i jisté jiné odvozené antiteze, které lze najít v Rousseauových spisech: Vychvalování samoty i vychvalování komunity; nicnedělání a lenosti, také aktivity a ráznosti, upřímnosti, přirozenosti, spontánnosti, též vlastní pokory a ovládnání společnosti; citlivosti, jemnosti, sentimentality a soucitu, a také mužnosti, kuráže, tvrdosti a patriotismu; o důležitosti a zásadních kvalitách žen, jako i o jejich naprosté nesvobodě [...] Společná přítomnost všech těchto antitezí, kterou mnoho učenců vzalo za důkaz zmatenosti a rozporu či změny Rousseauových názorů jsou v skutečnosti pravým opakem: logickým důsledkem jeho analýzy rozporů společnosti a jsou důkazem soudržnosti jeho myšlenek.“¹¹⁰

Barth na Rousseaua pohlíží jako Kantova předchůdce, který nastínil eticko-antropologický problém. Rousseau rozlišováním člověka v přirozenosti a člověka ve společnosti užívá dvě dimenze antropologie. Přejít od jednoho k druhému podává jako představu přechodu dobrého k méně dobrému. Člověk vykořeněný z prapůvodně individuálně přirozeného, žijící v sociálně dějinném stavu čelí možnostem neštěstí, pádu, jejichž zajatcem se stává v případě, že po nich sáhne. Toto rozlišování

---

¹⁰⁷ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Esej o původu jazyků, kde se hovoří o melodii a o hudebním napodobování*. Praha: Prostor, 2011, s. 41.

¹⁰⁸ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili O vychování I*. Praha: Nákladem dědictví Komenského, 1910, s. 85.

¹⁰⁹ MELZER, Arthur M. *The Natural Goodness of Man: On the Rousseau's Thought*. Chicago: University of Chicago Press, 1990, s. 91.

¹¹⁰ MELZER, Arthur M. *The Natural Goodness of Man: On the Rousseau's Thought*. Chicago: University of Chicago Press, 1990, s. 90–91.

dvou dimenzí vede k rozdílům, protikladům uvnitř člověka, boje možnosti s realizací, boje gruntu duše a života duše.¹¹¹

---

¹¹¹ BARTH, Karl. Rousseau. In: *Protestantská teologie v devatenáctém století: Skripta pro studijní účely Komenského ev. bohosl. fak. v Praze. Sv. 1., Prehistorie*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1987, s. 215–217.

3. Myšlenky o náboženství

Rousseaua lze považovat za nejvýznamnějšího sekulárního myslitele proti osvícenství.¹¹² V otázce náboženství se rozešel s osvícenci, deisty i ateisty. Požadoval odluku církve od státu¹¹³ a podporoval zachování přirozeného náboženství:

„Jediná jest otevřena všem očím, kniha přírody. V této veliké, vznešené knize učím se sloužiti jejímu božskému tvůrci a klaněti se mu. Nikoho nelze omluvit, nečte-li v ní, protože mluví ke všem lidem řečí pochopitelnou všem duchům.“¹¹⁴

Rousseau odmítá i rozumové náboženství Voltaira i církevní kult zázraků a pověr, stejně jako agresivní ateismus materialistů a hlásá, že *„hlavní uctívání probíhá v srdci. Bůh neodmítá úctu, je-li upřímná, bez ohledu na to, v jaké formě mu je skládána“*.¹¹⁵ Na rozdíl od encyklopedistů, kteří pod vlivem přírodních věd zahájili boj proti křesťanství, především proti katolicismu, a církev považovali za překážku pokroku, Rousseau ve své *Rozpravě o původu nerovnosti* odsoudil pohrdání náboženstvím, přestože sám neměl silný vztah k tradičnímu náboženství. Rovněž v *Emilovi* poznamenává, že bez náboženství neplníme ani povinnosti lidské.¹¹⁶

Jean-Jacques Rousseau se s náboženskými otázkami složitě vyrovnával i v osobním životě, když dvakrát změnil víru. Vyznával kalvinismus. Přestože v mládí pod vlivem Françoise-Louise de Warens přestoupil ke katolicismu, vrátil se v roce 1754, na počátku své slávy, do reformované protestantské církve a prohlásil:

„Jsem vyznavačem protestantské víry v Paříži! Sledoval [jsem], jak nejlépe [jsem] dovedl, učení Evangelia [...] Miloval jsem je, přijal jsem je, rozšířil a vysvětlil je, přilnul jsem k němu s veškerou horlivostí svého srdce. Všechna má díla dýchají touž láskou k Evangeliu a týmž uctíváním Ježíše Krista. K Evangeliu nelze

¹¹² GLENDONOVÁ, Mary Ann. *Rousseau a vzpoura proti rozumu*. In *Druhé milénium: významné osobnosti Západu XI–XX. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001, s. 106.

¹¹³ HALADA, Jan. *Osvícenství - věk rozumu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984, s. 81.

¹¹⁴ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili O vychování II*. Praha: Nákladem dědictví Komenského, 1911. s. 145.

¹¹⁵ GLENDONOVÁ, Mary Ann. *Rousseau a vzpoura proti rozumu*. In *Druhé milénium: významné osobnosti Západu XI–XX. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001, s. 107.

¹¹⁶ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili O vychování II*. Praha: Nákladem dědictví Komenského, 1911. s. 78.

*přirovnati nic. Budiž na tuto posvátnou knihu pohlíženo jako na základní mistrovské dílo, k němuž jsou moje spisy pouhými žakovskými komentáři.*¹¹⁷

Vlastní názory na občanské náboženství objasnil Rousseau ve *Vyznání víry savojského vikáře*, a také ve *Společenské smlouvě*, kde vysvětluje:

*„Lidé neměli z počátku jiné krále než bohy a jinou vládu než teokratickou [...] Je třeba dlouhé přeměny citění a představ, [...] aby si člověk vzal svého bližního za pána a aby si namlouval, že se mu vede dobře.“*¹¹⁸

Zdůrazňoval, že stát a náboženství tvořily jednotu a válka států byla proto současně válkou náboženskou.¹¹⁹

Vyznáním víry savojského vikáře, které je součástí čtvrté knihy *Emil čili O výchování*, si zneprátelil hodně vlivných osobností nejen u francouzského královského dvora. Rolland tuto knihu nazývá „nejkrásnější, nejčistší a nejblahodárnější knížkou, jakou kdy Rousseau napsal, evangeliem snášenlivosti a víry srdce, osvobozené ode všech církevních předsudků“, ale současně je přesvědčen, že kniha místo aby smířila obě strany, spojila „fanatismus ateistický“ s „fanatismem náboženským“ proti samotnému autorovi.¹²⁰ Jak katolíci, tak i kalvinisté nacházeli v dílech Rousseaua rouhačské pasáže a autora pronásledovali. Pařížský soudní dvůr odsoudil *Emila* ke spálení a na autora vydal zatykač (1762). Rousseau byl přinucen utéci do Švýcarska, ale pronásledování neskončilo. Také v Ženevě a dalších švýcarských městech byl *Emil* pálen. Rousseau pod tíhou pronásledování začal trpět stihomamem. Věřil v mezinárodní síť spiklenců, kteří předstírají, a to včetně jeho ženy, že jej milují, ale jejich cílem je jej oklamat, šikanovat a zničit jeho práci. Dokonce se obával o svůj život.¹²¹ Během krátkého pobytu v hrabství Neuchâtel na území pruského krále Bedřicha II. napsal bojovnou kritiku ženevské intolerance *Listy z hor* (1764), útočící na církve a ve jménu opravdového

¹¹⁷ ROUSSEAU, Jean-Jacques a Romain ROLLAND. *Nesmrtelné stránky J. J. Rousseaua jak je vybral a vysvětlil Romain Rolland*. Praha: Fr. Borový, 1947, s. 12.

¹¹⁸ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *O společenské smlouvě neboli O zásadách státního práva*. Dobrá Voda: Aleš Čeněk, 2002, s. 144.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 145.

¹²⁰ ROUSSEAU, Jean-Jacques a Romain ROLLAND. *Nesmrtelné stránky J. J. Rousseaua jak je vybral a vysvětlil Romain Rolland*. Praha: Fr. Borový, 1947, s. 23.

¹²¹ JOHNSON, Paul. *Intelektuálové*. Praha: Návrat domů, 1995, s. 22.

křesťanství odsuzující přetvářku reformovaného protestantismu. Rousseau byl označen za Antikrista, byl mu odmítnut přístup do kostelů a vzbouřili se proti němu i prostí lidé.¹²²

Rousseau podporuje ve vztahu ke společnosti dvojí náboženství: náboženství člověka a náboženství občana. Přírozeným božským právem a pravým, čistým a prostým náboženstvím je podle Rousseaua náboženství člověka, které je bez chrámů, oltářů a obřadů, omezené pouze na vnitřní uctívání Boha a na mravní povinnosti. Je to náboženství evangelia a liší se od náboženství Rousseauovy doby. Naproti tomu náboženství občana je vyznáváno v určité zemi, má vlastní bohy, dogmata, obřady. Spojuje náboženství a stát, což má jednak své výhody, neboť občané tím, že ctí zákony, ctí i náboženství, na druhou stranu však i nevýhody, a to v případě tyranického státu, který činí národ krvelačným a neshovívavým a který se domnívá, že tím vykonává bohulibý čin. Rousseau jej nazývá božským právem občanským nebo pozitivním.¹²³

Nejškodlivější je však podle Rousseaua třetí druh náboženství, tzv. náboženství kněze, kam zahrnuje například křesťanství římské. Vytýká mu ničení společenské jednoty tím, že zavádí dvě zákonodárství, dva vladaře a tak podrobuje lidi protichůdným povinnostem a brání jim být současně věřícími i občany.¹²⁴ Křesťanství je podle Rousseaua náboženství duchovní a zabývá se výlučně nadpozemskými věcmi, ne tedy státem. „*Křesťanství hlásá jen otroctví a závislost. Jeho duch příliš přeje tyranii, než aby z toho vždy netěžila.*“¹²⁵

Vzor Rousseauova občanského náboženství ztělesňuje „*římský kult založený na bozích, které uznává městský stát.*“¹²⁶ Náboženství má důležitou roli v legitimním státě, kde podle Rousseaua patriotické občanské náboženství napomáhá budování státu a mělo by být pod politickou kontrolou. Na rozdíl od Martina Luthera se Rousseau nezajímal o nápravu církve. Náboženství Rousseaua bylo radikálně subjektivní a opíralo se o vnitřní systém hodnot vyrůstající z upřímnosti vůči vlastním citům. Takové náboženství formuloval Nejvyšší soud Spojených států, když vyhlásil „*právo formulovat vlastní koncepci bytí, smyslu, vesmíru a tajemství lidského života.*“¹²⁷

---

¹²² MÁCHA, Karel. *Jean-Jacques Rousseau*. Brno: Petrov, 1992, s. 78.

¹²³ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *O společenské smlouvě neboli O zásadách státního práva*. Dobrá Voda: Aleš Čeněk, 2002, s. 149.

¹²⁴ Tamtéž, s. 150.

¹²⁵ Tamtéž, s. 153.

¹²⁶ JÜPTNER, Jan. *Civilní náboženství: Nový pohled na to, na čem skutečně záleží*. Praha: Karolinum, 2013, s. 29.

¹²⁷ GLENDONOVÁ, Mary Ann. *Rousseau a vzpoura proti rozumu*. In *Druhé milénium: významné osobnosti Západu XI–XX. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001, s. 107.

Občanské vyznání víry nespočívá podle Rousseaua v náboženských dogmatech, ale „v citech společenskosti, bez nichž není možno býti dobrým občanem ani věrným poddaným.“¹²⁸ Rousseau vyjmenovává pozitivní dogmata občanského náboženství: „jsoucnost mocného, rozumného, dobrotivého, prozřetelného a všemohoucího božstva, budoucí život, štěstí spravedlivých, potrestání zlých, posvátnost společenské smlouvy a zákonů.“¹²⁹ Negativní dogma stanovil Rousseau pouze jedno: nesnášenlivost. Ten, kdo v dogmata nevěří, je nespolečenský, neschopný ctít zákony, spravedlnost a obětovat svůj život povinností. Takový člověk „*necht' je potrestán smrtí; dopustil se největšího ze zločinů: lhal před zákonem.*“¹³⁰

V závěru *Společenské smlouvy* Rousseau hlásá myšlenky stále aktuální i v dnešní době: „Dnes, když není a nemůže již býti výlučného národního náboženství, musíme trpěti všechny, která jsou snášenlivá k ostatním, pokud jejich dogmata v ničem neodporují občanským povinnostem.“ A dodává, že ten, kdo hlásá, že mimo církev není spásy, má se vyhnat ze státu.¹³¹

Savojský vikář v *Emilovi* podobně jako Rousseau tvrdí, že existence náboženství je pro společnost nutná. V náboženství a přirozené schopnosti pociťovat soucit spatřoval Rousseau kořeny morálky: „*Nežli se nám dostane lepšího osvětlení, zachovávejme veřejný pořádek: ve všech zemích mějme v uctivosti zákony, nerušme uctívání, které předpisují, nenavádějme občanů k neposlušnosti.*“¹³² Morální („božský“) instinkt je podle Rousseaua vrozeným principem spravedlnosti, uloženým v hlubinách lidské duše.¹³³ Rousseau oceňoval rovněž význam řádu pro náboženství. Řád je přirozený v přírodě, na rozdíl od lidské společnosti, kde vládne chaos.¹³⁴

Rousseau věřil, že v náboženství není třeba se opírat o argumentaci či důkazy. Náboženství má být založeno na citu, který člověku dává skutečně pociťt svou vlastní víru:

„*Cit mi praví, že Bůh jest. Více není nutné a více vědět není ani možné. Takto pozoruji Boha v jeho dílech. Čím více se snažím nahlédnout do jeho*

---

¹²⁸ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *O společenské smlouvě neboli O zásadách státního práva*. Dobrá Voda: Aleš Čeněk, 2002, s. 154.

¹²⁹ Tamtéž, s. 155.

¹³⁰ Tamtéž, s. 155.

¹³¹ Tamtéž, s. 156.

¹³² ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili O vychování II*. Praha: Nákladem dědictví Komenského, 1911. s. 150.

¹³³ RÖD, Wolfgang. *Novověká filosofie*. Praha: Oikoymenth, 2004, s. 496.

¹³⁴ Tamtéž, s. 499.

*nekonečné bytosti, tím méně ji chápu. Ale jest, a to mi stačí. Čím méně jej chápu, tím více jej ctím. Skláním se před ním a říkám: 'Bytosti bytosti! Jsem, protože jsi Ty. Myslím-li ustavičně na Tebe, povznáším se ke svému prameni. A svého rozumu použiji nejdůstojněji tehdy, pokořím-li jej před Tebou.'*¹³⁵

Stejně promlouval i savojský vikář k Emilovi: „*Věřím tedy, že svět je řízen vůlí mocnou a moudrou; vidím, či spíše cítím to, a to jest důležité vědět.*“¹³⁶

Rousseau se pokoušel dokázat boží existenci a určité boží atributy, avšak vzhledem k omezenosti lidského poznání je podle něj třeba spokojit se s pravděpodobností a rozhodovat podle hlediska důležitosti. Formuloval tři články víry. První článek víry zní: „*Věřím, že nějaká vůle hýbe vesmírem a oživuje přírodu.*“¹³⁷ Rousseau přiznal, že sice nedokážeme vysvětlit způsob působení této vůle, ale skutečnost je jasná. Naproti tomu materialismus připisující pohyb jako vlastnost látky, označil Rousseau za absurdní. Pohyb se řídí zákony, které popisuje druhý článek víry:

*„Jestliže hmota uváděná v pohyb mi ukazuje nějakou vůli, ukazuje mi hmota uváděná v pohyb podle určitých zákonů nějakou vůli rozumnou; tj. druhý článek mé víry. Jednati, srovnávati, voliti, toť úkony bytosti činné a myslící, tedy tato bytost existuje.“*¹³⁸

Důkazem nejvyšší inteligence je účelnost a harmonie přírodního řádu, která nemohla vzniknout nahodile. Rousseau současně hájí nepoznatelnost podstaty této síly. Třetí článek víry se týká svobody člověka. Člověk se považuje za duchovní bytost. Svoboda ducha se projevuje především ve svědomí. Za svá svobodná mravní rozhodnutí nese člověk zodpovědnost. Nelze Bohu připisovat zodpovědnost za špatná jednání lidí. V *Emilovi* již zkraje Rousseau píše, že vše je stvořeno dobré a kazí se až lidským zásahem.¹³⁹

---

¹³⁵ STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filosofie*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007, s. 286.

¹³⁶ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili O vychování II*. Praha: Nákladem dědictví Komenského, 1911. s. 99.

¹³⁷ Tamtéž, s. 94.

¹³⁸ Tamtéž, s. 96.

¹³⁹ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili O vychování I*. Praha: Nákladem dědictví Komenského, 1910, s. 5.

Melzer zdůrazňuje v pojetí Rousseauova náboženství důležitost směřování ke konzistentnímu způsobu života:

„Jakýkoliv způsob života v rozumné míře je [pro Rousseaua] dobrý, bez ohledu na obsah, pokud je vnitřně pevný. Rousseau je tedy prvním myslitelem, který dokončil osvobození člověka od Boha a přírody: který zavrhnul všechny zásadní standardy, přírodní či duchovní a nahradil je formálním standardem psychické jednoty či nerozpornosti.“¹⁴⁰

---

¹⁴⁰ MELZER, Arthur M. *The Natural Goodness of Man: On the Rousseau's Thought*. Chicago: University of Chicago Press, 1990, s. 90.

4. Pedagogický odkaz

4.1 Idea přirozenosti v Rousseauově pedagogice

Jean-Jacques Rousseau je nejvýraznější postavou francouzské pedagogiky 18. století. Cipro jej srovnává s Janem Ámosem Komenským:

„Komenský byl génius pedagogického realismu, Rousseau pedagogického romantismu. Komenský vybudoval základy pedagogického systému, Rousseau se stal zakladatelem pedagogické psychologie. Komenský rozpracoval zákony výchovy rozumové, Rousseau zdůraznil výchovnou sílu citu a úlohu lidského srdce. Komenský ukázal hodnotu pořádku a disciplíny, Rousseau svobody a volnosti.“

Oba myslitele sjednocuje důraz na soulad výchovy s přírodou, kritika výchovného formalismu a idea lidskosti jako hlavní úkol výchovy.¹⁴¹

Rousseau je představitelem teorie pedagogického nativismu, považující za rozhodující ve vývoji člověka vliv vnitřních faktorů, ke kterým kromě dědičnosti patří i vlivy působící na plod v prenatálním a perinatálním období, stejně jako dosažený stupeň biologického zrání jedince.¹⁴²

Princip přirozenosti Rousseaua našel své uplatnění i ve výchově:

„Když chceme utvářeti člověka přirozeného, nejde přece o to, abychom z něho učinili divocha a vypověděli ho do hlubin lesů; že když jest uzavřen do víru společenského, stačí, aby se do něho nedal strhnouti ani vášněmi, ani míněním lidí; aby viděl svými očima, aby cítil svým srdcem; aby ho neovládla žádná autorita mimo autoritu jeho vlastního rozumu.“¹⁴³

---

¹⁴¹ CIPRO, Miroslav. *Průvodce dějinami výchovy*. Praha: Panorama, 1984, s. 186.

¹⁴² DVOŘÁČEK, Jiří. *Základy pedagogiky*. Praha: Oeconomica, 2014, s. 16.

¹⁴³ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili O vychování II*. Praha: Nákladem dědictví Komenského, 1911. s. 68.

Rousseau byl přesvědčen, že za špatný vývoj jednotlivců je zodpovědná společnost a že původcem zla je člověk: „*Odstraňte náš zhoubný pokrok, odstraňte naše omyly a naše nepravosti, odstraňte dílo lidské, a vše bude dobře.*“¹⁴⁴ Požadoval proto co nejdlejší izolovanost chovanců od společnosti¹⁴⁵: „*Ukazovati mu společnost dříve, nežli zná lidi, znamená ne vychovávat, nýbrž kaziti jej; tím ho nepoučuješ, nýbrž klameš.*“¹⁴⁶ Rousseau odmítal možnost skloubení přirozené výchovy a výchovy ve společnosti. Zastával názor, že nelze vychovat člověka i občana zároveň, tudíž je třeba se rozhodnout, které z možností dáme přednost.¹⁴⁷

Kritice výchovy své doby se Rousseau věnuje také v předmluvě k *Narcisovi* (1752), kde poukazuje například na „týrání“ mladých lidí tím, že jsou nuceni osvojit si neužitečné a nepřiměřené vědomosti a dovednosti.¹⁴⁸

Podle Störiga Rousseau svým požadavkem, aby výchova chránila dítě před působením špatných vlivů společnosti a zajišťovala tak rozvoj dobrého přirozeného základu každého dítěte přirozeným způsobem, kladl na výchovu velký důraz. Störig poukazuje na rozpor, že „*přirozená výchova Rousseaua vyžaduje značně umělou izolaci dospívajícího člověka od společnosti, v níž musí později žít.*“¹⁴⁹

Rousseau odmítá dogmatismus a scholasticismus středověké školy, doporučuje smyslové poznávání skutečnosti a zásadu názornosti považuje za nejdůležitější didaktický princip: „*Opakuji stále bez omrzení: vložte veškerá naučení, jež dáváte jinochům, spíše v skutky než v řeči. Necht' se neučí ničemu z knih, čemu je může naučiti zkušenost.*“¹⁵⁰ Dokonce i v mravní výchově dává Rousseau přednost osobní zkušenosti a metodě přirozených následků před poučováním. Neuvědomil si však omezené možnosti této metody spočívající v nebezpečí fyzického či psychického poškození dítěte. Rousseau při výchově nepoužívá knihy. Jedinou knihou je pro dítě příroda.¹⁵¹

---

¹⁴⁴ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili O vychování II*. Praha: Nákladem dědictví Komenského, 1911. s. 106.

¹⁴⁵ RÖD, Wolfgang. *Novověká filosofie*. Praha: Oikoymenh, 2004, s. 500.

¹⁴⁶ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili O vychování II*. Praha: Nákladem dědictví Komenského, 1911. s. 19.

¹⁴⁷ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili O vychování I*. Praha: Nákladem dědictví Komenského, 1910, s. 8.

¹⁴⁸ RÖD, Wolfgang. *Novověká filosofie*. Praha: Oikoymenh, 2004, s. 500.

¹⁴⁹ STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filosofie*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007, s. 286.

¹⁵⁰ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili O vychování II*. Praha: Nákladem dědictví Komenského, 1911. s. 63.

¹⁵¹ JŮVA, Vladimír a Vladimír JŮVA. Francouzská pedagogika. R. Descartes a J. J. Rousseau. In: *Stručné dějiny pedagogiky*. Brno: Paido, 2007, s. 29.

Požadavek osobní zkušenosti ve výchově Rousseau upřednostňuje před systematickostí výuky, jež je dnes základní pedagogickou normou. Individuální přístup k dítěti ve výchově a vzdělávání má umožnit, aby dítě dospělo ke znalostem vlastním pozorováním, uvažováním a empirií. S tím souvisí důraz na rozvoj smyslového vnímání. Především pro dítě ve věku od dvou do dvanácti let je podle Rousseaua důležitý výcvik zrakové, sluchové i hmatové citlivosti.¹⁵²

Správná výchova by neměla dávat přednost teorii před mravní praxí, vědám před ctností, neužitečným znalostem před znalostmi užitečnými. Osvojování vědomostí a schopností by mělo být spojeno s reálnými potřebami, jinak není dítě dostatečně motivováno. Zde Rousseau připouští v přirozené výchově i občas nutnost určité manipulace k probuzení zájmů dítěte, které nevzniknou spontánně, ale mají význam v pozdější vývojové fázi dítěte.¹⁵³

Výchova musí být v souladu s věkem dítěte a rozvíjet jeho osobnost. Rousseau požaduje stejnou výchovu pro všechny a měla by se vyvarovat biflování a kruté kázně. Cílem výchovy je člověk s láskou ke svobodě a schopností za ni bojovat. Svobodu výchovy Rousseau spatřuje v jejím obsahu, formách, metodách a organizaci.¹⁵⁴

„V přirozeném společenském zřízení jsou si všichni lidé rovni, jejich společným povoláním je poslání člověka, a každý, kdo je na toto povolání dobře připraven, nemůže špatně zastávat úkoly, které ho očekávají.“¹⁵⁵

Svou koncepci nové harmonické, přirozené a svobodné výchovy Rousseau shrnul v pedagogickém spise *Emil čili O vychování* (1762). Hned v první větě Rousseau formuloval svá filosofická východiska pramenící z principu přirozenosti: *„Všechno jest dobré, jak vychází z rukou původce všech věcí; vše zvrhá se v rukou člověka.“¹⁵⁶* Touto základní myšlenkou, že člověk je od přirozenosti dobrý a kazí jej společnost, spolu s tvrzením, že úlohou výchovy má být pouze odstraňování překážek přirozeného vývoje

---

¹⁵² JŮVA, Vladimír a Vladimír JŮVA. Francouzská pedagogika. R. Descartes a J. J. Rousseau. In: *Stručné dějiny pedagogiky*. Brno: Paido, 2007, s. 29.

¹⁵³ RÖD, Wolfgang. *Novověká filosofie*. Praha: Oikoymenth, 2004, s. 500.

¹⁵⁴ JŮVA, Vladimír a Vladimír JŮVA. Francouzská pedagogika. R. Descartes a J. J. Rousseau. In: *Stručné dějiny pedagogiky*. Brno: Paido, 2007, s. 29.

¹⁵⁵ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *J. J. Rousseau a jeho pedagogický odkaz: výběr z pedagogického díla*. Editor Josef Cach. Praha: SPN, 1967. s. 57.

¹⁵⁶ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili O vychování I*. Praha: Nákladem dědictví Komenského, 1910, s. 5.

dítěte, formuloval základy tzv. negativní výchovy a stal se představitelem pedagogického pesimismu. Rousseau je rovněž představitelem pedagogického romantismu, neboť přecenil zájem dítěte o vlastní rozvoj tím, že by si mělo samo říci, co se chce učit, a rovněž pedagogického naturalismu, neboť vyzdvihuje rozvoj citu a návrat k přírodě, a to v protikladu k osvícenskému racionalismu propagujícímu vědu.¹⁵⁷

Zásadním požadavkem Rousseauovy pedagogiky je láska k dítěti. Rousseau nabádá též k podpoře dětí v jejich aktivitách a hrách, ze kterých mají radost. Důraz je kladen na lidskost bez ohledu na věk, majetek, či společenské postavení.¹⁵⁸ Zásada nezatěžování dětí přípravou na dospělost a nechat děti žít plný a šťastný život vyplývá z Rousseauova humanismu.

4.2 Pedagogika v Rousseauově díle

4.2.1 Rozprava o škodlivosti věd, umění a civilizace

Již ve své první *Rozpravě o škodlivosti věd, umění a civilizace* (1750), v níž kritizoval pokrok v umění a vědě vedoucí ke zkažení mravů, kladl Rousseau otázku: „Čím je vzdělání bez ctnosti? Copak může existovat pokrok bez posílení dobroty?“¹⁵⁹ Věda a umění nejsou podle Rousseaua bezcenné, ale jejich rozšíření mělo pro veřejnost ničivý efekt – destabilizovaly zvykovou morálku a pěstovaly skepticismus. Nejlepší vzdělání pro obyčejný lid viděl Rousseau takové, které se zaměřuje na vytvoření zdravých názorů.¹⁶⁰

4.2.2 Emil čili O vychování

Pedagogický spis *Emil čili O vychování* (1762) má v dějinách pedagogiky velký význam. Jedná se o dílo ojedinělé obsahově i formálně, neboť knihu lze zařadit jak

---

¹⁵⁷ DVOŘÁČEK, Jiří. *Základy pedagogiky*. Praha: Oeconomica, 2014, s. 17.

¹⁵⁸ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili O vychování I*. Praha: Nákladem dědictví Komenského, 1910, s. 64.

¹⁵⁹ GLENDONOVÁ, Mary Ann. *Rousseau a vzpoura proti rozumu*. In *Druhé milénium: významné osobnosti Západu XI–XX. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001, s. 98.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 108.

mezi filosofická pojednání, tak i literární díla. Sám Rousseau zdůrazňoval, že sirotek Emil a jeho vychovatel jsou smyšlené postavy, ideály, na nichž chtěl ilustrovat své pedagogické názory. Kniha narazila na tvrdý odpor úřadů, neboť autor v ní zpochybnil státní moc i církevní autoritu. Z rozhodnutí pařížského parlamentu byla kniha spálena, na autora byl vydán zatykač a Rousseau se stal štvancem.¹⁶¹

Chronologická struktura knihy prochází výchovou Emila ve čtyřech hlavních obdobích jeho života od narození do dvaceti let a končí hledáním, respektive požadavky na Emilovu budoucí manželku Žofii. Rousseau v celém díle důsledně respektuje přirozený vývoj dítěte a proklamuje negativní výchovu až do dvanáctého roku, aby se lidská přirozenost v dítěti mohla úspěšně rozvíjet.¹⁶²

První kniha je věnována nejútlejšímu dětství od narození do dvou let věku dítěte, tedy až do doby, kdy Emil začíná mluvit. V tomto období dítě potřebuje dostatek volnosti k pohybu (nedoporučují se zavinovačky apod.). Dítě se učí jíst a osvojuje si chůzi a řeč. Výchovu v tomto věku Rousseau svěřuje ženám:

„Kdyby byl chtěl Tvůrce přírody, aby [výchova] náležela mužům, byl by jim dal mléko, aby děti kojili [...] Ctižádost, lakota, tyranství, falešná prozřetelnost otců, jich nedbalost, jich tvrdá nepřístupnost citová jsou pro děti stokrátě zhoubnější, nežli slepá něžnost matek.“¹⁶³

Povinnosti otců nastupují po šesti až sedmi letech: *„Jakou pravou kojnou jest matka, tak pravým učitelem jest jeho otec.“¹⁶⁴*

Druhá kniha shrnuje období spánku rozumu, období do dvanáctého roku života Emila, tzv. dětský věk. V tomto druhém životním období podle Rousseaua končí dětství. Vychovatel má ignorovat pláč dítěte, nemá se bát zranění dítěte: *„Bolest je tu, je nutno, aby dítě ji sneslo. [...] Trpěti, toť první věc, které se má naučiti a kterou bude muset nejlépe znáti.“¹⁶⁵* V tomto věku začíná výchova dítěte, která musí být podle Rousseaua negativní: *„Záleží nikoli v naučení ctnosti a pravdě, nýbrž v zachránění srdce*

---

¹⁶¹ CIPRO, Miroslav. *Průvodce dějinami výchovy*. Praha: Panorama, 1984, s. 189.

¹⁶² Tamtéž, s. 190.

¹⁶³ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili O výchování I*. Praha: Nákladem dědictví Komenského, 1910, s. 5–6.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 22.

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 61–62.

před neřestí a ducha před bludem.“¹⁶⁶ Je to období, ve kterém se rozvíjejí všechny smysly dítěte. Rousseau nedoporučuje nutit v tomto věku dítě k abstraktnímu myšlení. První pojem, který by si dítě mělo osvojit, je pojem majetku, s nímž se dítě musí naučit zacházet. Je proto důležité, aby dítě již v tomto věku mělo svůj majetek (knihy, oblečení, hračky apod.). Rousseau se ve výchově nevyhýbá trestům, ale jako přirozeného následku špatného chování dítěte. Například rozbije-li dítě okno, bude spát v zimě. V mravní výchově je důležité, aby dítě neubližovalo ostatním.¹⁶⁷ Rousseau se věnuje též zdravému životnímu stylu, životosprávě (odsuzuje konzumaci masa a podporuje vegetariánství¹⁶⁸), spánku a osobnosti vychovatele. Rousseau zdůrazňuje, aby se vztah žáka a učitele zakládal na důvěře, náklonnosti a úctě žáka k učiteli. Autorita vychovatele má být založena na převaze znalostí o souvislostech.¹⁶⁹ V první fázi vztahu se dítě díky zkušenosti přesvědčí, že jej vychovatel miluje, v druhé fázi nastupuje důvěra k vychovateli, že je to člověk „*moudrý, osvícený, který snaže se o jeho štěstí, ví, co mu je může zjednat. Musí vědět, že v jeho vlastním zájmu jest mu poslouchati vychovatelových rad.*“¹⁷⁰

Až v období mezi dvanáctým a patnáctým rokem, tedy chlapectví, kterým se zabývá třetí kniha, začíná výchova rozumová a pracovní, dítě se učí přírodním vědám, věnuje se studiu z knih a výcviku v některém řemesle – Rousseau doporučuje například rolnictví, kovářství či tesařství.¹⁷¹ Více než o znalosti jde o motivaci a vštípení lásky k poznávání.¹⁷² Rousseau dokonce doporučuje i první knihu, kterou by měl Emil číst – *Robinsona Crusoe*, neboť obsahuje podle Rousseaua výstižné pojednání o přirozené výchově.¹⁷³

Čtvrtá kniha líčí poslední období výchovy Emila od patnácti do dvaceti let, jinošství, období dospělosti, ve kterém je nejdůležitější především mravní výchova, chránit mladíka před vším ostatním i před ním samým a ani v noci jej nenechat

---

¹⁶⁶ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili O výchování I*. Praha: Nákladem dědictví Komenského, 1910, s. 85.

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 95.

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 173–175.

¹⁶⁹ RÖD, Wolfgang. *Novověká filosofie*. Praha: Oikoymenth, 2004, s. 501.

¹⁷⁰ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili O výchování II*. Praha: Nákladem dědictví Komenského, 1911, s. 56.

¹⁷¹ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili O výchování I*. Praha: Nákladem dědictví Komenského, 1910, s. 219.

¹⁷² Tamtéž, s. 194.

¹⁷³ Tamtéž, s. 214.

samotného.¹⁷⁴ Rousseau se zde věnuje přípravě mladého člověka k sňatku a kniha končí pobídkou ke společnému hledání Žofie, budoucí ženy Emila.

Součástí čtvrté knihy je *Vyznání víry savojského vikáře*, v němž Rousseau řeší náboženskou výchovu. Rousseau je přesvědčen, že „*dítě má být vychovááno ve víře svého otce.*“¹⁷⁵

Pátá kniha je již věnována výchově Žofie, budoucí Emilovy manželky. Jan Amos Komenský byl ve výchově dívek pokrokovější. Rousseau sdílí na výchovu dívek maloměšťácký názor té doby, že výchova dívky má být určena jejím vztahem k muži: líbit se mu, prospívat mu a pečovat o něj. Pro dívky Rousseau doporučuje pouze výchovu tělesnou a mravní. Rozumové vzdělání dívky podle něj nepotřebují.¹⁷⁶

V souladu s ideou přirozeného práva Rousseau požaduje i přirozenou a svobodnou výchovu: „*Člověk v pravdě svobodný chce jen, co může, a činí, co se mu líbí.*“¹⁷⁷ Zatímco ve společenském řádu má každý člověk své místo a je pro ně vychováván, v přirozeném řádu, kde jsou si všichni rovni, je společným povoláním být člověkem. Tomu by měla být přizpůsobena i výchova dítěte.

Výchovu podle Rousseaua zprostředkovává příroda (vnitřní rozvoj schopností a ústrojí), lidé (cvik, který člověka učí využívat těchto rozvinutých schopností a ústrojí) a věci (vlastní zkušenosti člověka s předměty, které na něj působí). Příroda vytváří fyzickou stránku člověka, výchova zase mravní stránku člověka. Člověk může ovlivnit jen část výchovy - výchovu lidmi. Současně Rousseau také pesimisticky poznamenává: „*Jakmile tedy výchova je uměním, jest skoro nemožno, aby měla úspěch.*“¹⁷⁸

Čím má člověk ve společnosti nižší postavení, tím je blíže k přírodě, je podle Rousseaua lepší a mravnější. Rousseau byl přesvědčen, že výchovou vládnoucí vrstvy lze změnit společnost. Proto se ve svém díle zabývá výchovou šlechtického chlapce Emila, kterého vychovává na venkově, v blízkosti přírody.

---

¹⁷⁴ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili O vychování II*. Praha: Nákladem dědictví Komenského, 1911. s. 184.

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 75.

¹⁷⁶ JÚVA, Vladimír a Vladimír JÚVA. Francouzská pedagogika. R. Descartes a J. J. Rousseau. In: *Stručné dějiny pedagogiky*. Brno: Paido, 2007, s. 29.

¹⁷⁷ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili O vychování I*. Praha: Nákladem dědictví Komenského, 1910, s. 71.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 7.

4.2.3 O společenské smlouvě, neboli, O zásadách státního práva

Rousseau se věnuje výchově i ve *Společenské smlouvě*, a to výchově občana. Tvrdí, že konflikt mezi přirozeným lidským sobectvím a společenskými povinnostmi, tedy konflikt mezi Člověkem a Občanem, vyřeší totální podřízení výchovy a myšlení státu. Rousseau tím učinil ze zákonodárce současně i učitele, který je schopen vyřešit všechny problémy stvořením „*nového člověka*“. Politický proces tak přenesl do samého jádra lidské existence.¹⁷⁹

4.2.4 Úvahy o polské vládě a její reformě

V *Úvahách o polské vládě* (1772) se Rousseau zabývá rovněž výchovou občana, které věnuje celou kapitolu.

*„Jakmile dítě otevře oči, má vidět svou vlast a až do smrti má vidět jen ji. Každý opravdový republikán sál už s mateřským mlékem i lásku k vlasti, jinými slovy k zákonům a k svobodě ... jakmile se octne sám, není ničím, nemá-li vlast, vlastně už nežije; a není-li mrtev, je na tom ještě hůř.“*¹⁸⁰

Rousseau zdůrazňuje důležitost národní výchovy pro svobodné lidi, neboť právě oni jsou vázáni zákony, mají svou zemi znát a být vychováváni v lásce a úctě k oné zemi. V Polsku nemají být učitelé kněží nebo cizinci, ale Poláci dobrých mravů, žijící spořádaným životem. Důraz je též kladen na to, aby vychovatelský stav nebyl brán jako pouhé zaměstnání. Právě správně směřovaná výchova občanů je dle Rousseaua klíč k vývoji zdravého a prospívajícího státu.¹⁸¹

4.3 Rousseauův vliv v pedagogice

Odkaz Rousseaua pro světovou pedagogiku spočívá v jeho kritice jednostranného výchovného racionalismu opomíjejícího city a vůli dítěte, v jeho víře v člověka, v jeho

---

¹⁷⁹ JOHNSON, Paul. *Intelektuálové*. Praha: Návrat domů, 1995, s. 32.

¹⁸⁰ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *J. J. Rousseau a jeho pedagogický odkaz: výběr z pedagogického díla*. Editor Josef Cach. Praha: SPN, 1967. s. 147.

¹⁸¹ Tamtéž, s. 148.

tvůrčí síly a vnitřní zdroje dalšího rozvoje. Rousseau poukazoval na bohatství života s jeho širokou citovou škálou a na význam pozitivního vztahu k přírodě.¹⁸²

Rousseau vystihl zcela v souladu s dnešními zásadami moderní pedagogiky význam aktivní činnosti dítěte pro jeho duševní rozvoj:

„Chcete-li tedy pěstovati chápavost svého žáka, pěstujte ony síly, kterými ona má vládnouti. Cvičte stále jeho tělo; učíte je silným a zdravým, abyste jej učinili hodným a rozumným; ať pracuje, ať jedná, ať běhá, ať křičí, ať jest ustavičně v pohybu: necht' jest mužem silou a brzy bude jím rozumem.“¹⁸³

V souladu s tím jsou i úvahy Rousseaua o fyzické práci, o významu zemědělské a řemeslnické práce a o nutnosti vštípit Emilovi základy manuálních činností, tedy o pracovní výchově.

K odkazu Rousseaua se hlásí jeho rodák Johann Heinrich Pestalozzi (1746–1827), otec švýcarské humanistické pedagogiky. Ve své *Labutí písni* se vyznává, že k výchovnému poslání a k pedagogice zaměřené na chudé děti jej zavedla právě četba *Emila*.¹⁸⁴

Rousseau ovlivnil Lva Nikolajeviče Tolstého (1828–1910), jehož vztah k náboženství, mravní výchova a principy školy v Jasné Poljaně čerpají z odkazu Rousseaua. Tolstoj prohlásil: *„Některé Rousseauovy stránky mi tak mluví z duše, že mám dojem, jako bych je byl napsal já.“¹⁸⁵*

Jméno Rousseaua nese slavný ženevský ústav moderní výchovy. Rovněž moderní pedagogika čerpala inspiraci z jeho díla. Vliv Rousseaua a tzv. pedagogického nativismu, zdůrazňujícího význam vnitřních sil ve vývoji jedince, psychologický přístup k dítěti, vnitřní spontaneitu dítěte a svobodný rozvoj osobnosti, je v současnosti zřejmý v tzv. alternativní pedagogice, snažící se o eliminaci nedostatků tradiční školy změnou metod a organizace vyučovacího procesu s cílem motivovat a

---

¹⁸² JŮVA, Vladimír a Vladimír JŮVA. Francouzská pedagogika. R. Descartes a J. J. Rousseau. In: *Stručné dějiny pedagogiky*. Brno: Paído, 2007, s. 29.

¹⁸³ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili O vychování I*. Praha: Nákladem dědictví Komenského, 1910, s. 122.

¹⁸⁴ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *J. J. Rousseau a jeho pedagogický odkaz: výběr z pedagogického díla*. Editor Josef Cach. Praha: SPN, 1967. s. 7.

¹⁸⁵ ROUSSEAU, Jean-Jacques a Romain ROLLAND. *Nesmrtelné stránky J. J. Rousseaua jak je vybral a vysvětlil Romain Rolland*. Praha: Fr. Borový, 1947, s. 33.

povzbudit aktivitu a tvořivost dětí a zpříjemnit dětem i prostředí školy. Mezi současné alternativní pedagogické směry patří například montessoriovská pedagogika, daltonská škola, waldorfská pedagogika, jenská škola, freinetovská pedagogika, hnutí za antiautoritativní výchovu, hnutí za odškolení a svobodné školy, antipedagogika, černá pedagogika či hnutí za práva dítěte.¹⁸⁶

---

¹⁸⁶ DVOŘÁČEK, Jiří. *Základy pedagogiky*. Praha: Oeconomica, 2014, s. 113.

Závěr

Bakalářská práce na téma *Idea přirozenosti ve filosofii a pedagogice Jeana-Jacquesa Rousseaua* potvrzuje především obrovskou šíři rozpětí oblastí, v nichž Jean-Jacques Rousseau působil. Rousseau byl sice složitou a rozporuplnou osobností, je však obdivuhodné, jak se vlastní pílí a vzděláváním dokázal vypracovat. Byl nemilosrdným kritikem své doby, nešetřil stoupence osvícenství, encyklopedisty, církve ani stát.

Rousseau měl pohnutý život, cítil se ochuzen, že nevyrostal ve vlastní rodině, a přesto svých pět dětí odložil do nalezince a o výchově napsal pedagogické dílo, jehož myšlenky respektuje i dnešní moderní pedagogika. To je jen jeden z mnoha rozporů charakteristických pro Rousseaua.

Rousseau hledal v životě klid a harmonii, avšak vzbuzoval silné emoce, jeho knihy byly páleny, on sám byl stíhán, a přestože varoval před násilnostmi, hlásili se k jeho odkazu představitelé krvavé Velké francouzské revoluce. Rousseau se cítil osamocen, na druhou stranu egocentricky prohlásil: „*Ze všech lidí, které jsem ve svém životě znal, nebyl nikdo lepší než já.*“¹⁸⁷ Všechny jeho myšlenky však egocentrické nejsou. Ve svých dílech Rousseau usiloval o zlepšení společenských podmínek, o harmonickou výchovu dítěte a zabýval se stále aktuálními pojmy, jako jsou například svoboda, spravedlnost, pravda, ctnost, cit, sebevědomí, sebeláska.

Princip přirozenosti prolíná celým filosofickým i pedagogickým dílem Jeana-Jacquesa Rousseaua a odráží se i v jeho vztahu k náboženství. Rousseauem zidealizovaný přirozený stav je charakterizován svobodou, rovností a štěstím lidí. Schopnost člověka zdokonalovat se jej paradoxně převedla z přirozeného stavu do civilizované společnosti, kde na základě dělby práce vzniklo soukromé vlastnictví, jež se podle Rousseaua stalo příčinou nerovnosti a nesvobody člověka.

Rousseauovým záměrem nebylo vrátit člověka zpět k přírodě, zavrhnout civilizaci, zrušit soukromé vlastnictví a zavést původní přírodní stav, jak se domnívali mnozí jeho současníci. Východisko z této nespravedlivé a nerovné situace Rousseau našel ve vytvoření společenské smlouvy, která by jedinci zajistila právní, respektive morální svobodu místo nenávratně ztracené přirozené svobody.

---

¹⁸⁷ RÖD, Wolfgang. *Novověká filosofie*. Praha: Oikoymenth, 2004, s. 488.

Také v oblasti náboženství Rousseau hlásal přirozenou víru člověka pramenící z jeho vlastních citů a vnitřního systému hodnot, bez nutnosti církevních dogmat a obřadů. Zdůrazňoval pozitivní vliv náboženství na morálku lidí a svou roli mělo tzv. občanské náboženství sehrát i při budování státu, respektování zákonů a udržování veřejného pořádku.

Rousseauova koncepce harmonické, přirozené a svobodné výchovy vycházela z předpokladu, že úkolem výchovy je pouze odstraňování překážek bránících přirozenému vývoji dítěte. Rousseau tím formuloval základy tzv. negativní výchovy a stal se představitelem pedagogického pesimismu. V požadavku přirozenosti výchovy zašel Rousseau až tak daleko, že přecenil zájem dítěte o vlastní rozvoj, když požadoval, aby dítě samo ovlivňovalo, čemu má být vyučováno. Přirozenou výchovu Rousseau spatřoval i v tom, že považoval za důležité vychovávat dítě na venkově, v blízkosti přírody, a nevyučoval tresty dítěte jako přirozený důsledek jejich vlastních omylů.

Studium díla Jeana-Jacquesa Rousseaua, stejně jako názorů historiků, filosofů či pedagogů na jeho osobnost mne velice obohatilo. Z Rousseauových postojů k životu mě zaujala například myšlenka: *„Nejvíc žil, ne ten, kdo čítá nejvíce let, ale ten, kdo nejvíce procítil život. Mnohý se dá pohřbítí stoletý, an vlastně již zemřel narodiv se.“*¹⁸⁸

---

¹⁸⁸ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili O vychování I*. Praha: Nákladem dědictví Komenského, 1910, s. 14.

Seznam použitých zdrojů

- 1) BARTH, Karl. *Protestantská teologie v devatenáctém století: Skripta pro studijní účely Komenského ev. bohosl. fak. v Praze. Sv. 1., Prehistorie*. 1. vyd. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1987. 409 s.
- 2) CIPRO, Miroslav. *Průvodce dějinami výchovy*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1984, 579 s.
- 3) DVOŘÁČEK, Jiří. *Základy pedagogiky*. 1. vyd. Praha: Oeconomica, 2014, 272, xxvii s. ISBN 978-80-245-2014-8.
- 4) GLENDONOVÁ, Mary Ann. *Rousseau a vzpoura proti rozumu*. In *Druhé milénium: významné osobnosti Západu XI–XX. století*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001, 133 s. ISBN 80-85959-91-7.
- 5) HALADA, Jan. *Osvícenství - věk rozumu*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984, 342 s.
- 6) JOHNSON, Paul. *Intelektuálové*. 1. vyd. Praha: Návrat domů, 1995, 381 s. ISBN 80-85495-50-3.
- 7) JÜPTNER, Jan. *Civilní náboženství: Nový pohled na to, na čem skutečně záleží*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2013, 246 s. ISBN 978-80-246-2443-3.
- 8) JŮVA, Vladimír, JŮVA, Vladimír. *Stručné dějiny pedagogiky*. 6., rozš. vyd. Brno: Paido, 2007, 91 s. ISBN 978-80-7315-151-5.
- 9) MÁCHA, Karel. *Jean-Jacques Rousseau*. 1. vyd. Brno: Petrov, 1992, xix, 119 s.
- 10) MELZER, Arthur M. *The Natural Goodness of Man: On the Rousseau's Thought*. Chicago: University of Chicago Press, 1990, 308 s. ISBN 978-0226519791.
- 11) RÖD, Wolfgang. *Novověká filosofie*. Vyd. 1. Praha: Oikoymenh, 2004, 579 s. ISBN 80-7298-109-9.
- 12) ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili o vychování I*. Praha: Nákladem dědictví Komenského, 1910. clxxxv, 249 s.
- 13) ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili o vychování II*. Praha: Nákladem dědictví Komenského, 1911. 471 s.
- 14) ROUSSEAU, Jean-Jacques. *J. J. Rousseau a jeho pedagogický odkaz: výběr z pedagogického díla*. Editor Josef Cach. 1. vyd. Praha: SPN, 1967, 158, [3] s.

- 15) ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Esej o původu jazyků, kde se hovoří o melodii a o hudebním napodobování*. 1. vyd. v českém jazyce. Praha: Prostor, 2011, 158 s. ISBN 978-80-7260-261-2.
- 16) ROUSSEAU, Jean-Jacques. *O původu nerovnosti mezi lidmi*. Praha: Svoboda, 1949, 120 s.
- 17) ROUSSEAU, Jean-Jacques. *O společenské smlouvě, neboli, O zásadách státního práva*. Dobrá Voda: Aleš Čeněk, 2002, 157 s. ISBN 80-86473-10-4.
- 18) ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Vyznání*. 3. vyd., v Odeonu 1. Praha: Odeon, 1978, 544, [39] s.
- 19) ROUSSEAU, Jean-Jacques, ROLLAND, Romain. *Nesmrtelné stránky J. J. Rousseaua jak je vybral a vysvětlil Romain Rolland*. 1. vyd. Praha: Fr. Borový, 1947, 159 s.
- 20) STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filosofie*. Vyd. 8., V KNA 2. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007, c2000, 653 s. ISBN 978-80-7195-206-0.
- 21) ZNOJ, Milan, PAVLÍK, Ján, BEDNÁŘ, Miroslav, LOUŽEK, Marek, ČECHÁK, Vladimír a CHOTAŠ Jiří. *Jean-Jacques Rousseau: 230 let od úmrtí: sborník textů*. Vyd. 1. Praha: CEP - Centrum pro ekonomiku a politiku, 2008. Ekonomika, právo, politika. 132 s. ISBN 978-80-86547-70-1.